

Tartu Ülikool

Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Haridusteaduste instituut

Põhikooli mitme aine õpetaja õppekava

Agnes Sink

KIUSAMISKÄITUMISES OSALENUD JA MITTEOSALENUD ÕPILASTE  
KEELDUMISOSKUSED SAARE MAAKONNA NÄITEL

magistritöö

Juhendaja: Kristi Kõiv

Läbiv pealkiri: (Õpilaste keeldumisoskused)

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Kristi Kõiv (PhD)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitismiskomisjoni esimees: nimi (teaduskraad)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2015

## SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. KEELDUMISOSKUSED .....	5
2. KEELDUMISOSKUSED KIUSAMISEGA SEOTUD OLUKORRAS.....	6
2.1. Kiusamise mõiste.....	6
2.2. Kiusamise osapooled .....	7
2.2.1. Kiusajad. ....	8
2.2.2. Kiusajad/ohvrid.....	8
2.2.3. Ohvrid. ....	9
2.2.4. Kõrvalseisjad. ....	9
2.3. Kiusamisele reageerimine ja sellega toimetulek .....	10
2.4. Sekkumine kiusamise korral.....	11
2.4.1. Kooli ja klassi tasandil sekkumine. ....	11
2.4.2. Üksikõpilase tasandil sekkumine. ....	12
3. KEELDUMISOSKUSED UIMASTITEGA SEOTUD OLUKORRAS.....	13
3.1. Uimastivastased ennetusstrateegiad .....	14
3.2. Keeldumisoskute õpetamine.....	15
4. UURIMUSE EESMÄRK JA HÜPOTEESID.....	17
5. METOODIKA.....	17
5.1. Valim .....	17
5.2. Andmekogumismeetodid.....	18
5.3. Protseduur.....	20
5.4. Kvantitatiivne sisuanalüüs.....	20
6. TULEMUSED.....	22
6.1. Keeldumine võõraga kaasamineku korral .....	23
6.1.1. Võõraga kaasaminekul keeldumise kirjeldus.....	23
6.1.2. Olukorra, kus õpilane ütleb võõrale „ei“, kirjeldus.....	26
6.2. Keeldumine kiusamise korral .....	30
6.3. Keeldumine uimastite pakkumise korral .....	36
7. ARUTELU .....	42
KOKKUVÕTE.....	48
TÄNUSÕNAD .....	50

AUTORSUSE KINNITUS .....	50
KASUTATUD KIRJANDUS .....	51
LISAD	

## SISSEJUHATUS

Keeldumisoskused on oskuste kogum, mis aitab õpilastel toime tulla sotsiaalse survega. Sotsiaalsele survele vastupanu võime on oluline osa erinevate ennast ja teisi kahjustavate olukordadega toimetulekuoskustest (Davies, s.a.).

Oskust ennast ja teisi kahjustavas olukorras keelduda, on uuritud enamasti uimastitega seotult (Pettigrew et al, 2011; Hopfer & Hecht, 2013; Kulis et al, 2011). On leitud, et kiusamiskäitumises osalenute sotsiaalsetes oskustes võib esineda puudujääke (Fox ja Boulton, 2005; Haynie et al, 2001; Hussein, 2013). Kuna keeldumisoskused on osa sotsiaalsetest oskustest, võib eeldada, et ka nendes on kiusajatel ja ohvritel rohkem puudujääke kui õpilastel, kes kiusamisega otseselt seotud ei ole.

Seetõttu valitigi uurimuse teemaks kiusamiskäitumises osalenud ning mitteosalenud õpilaste keeldumisoskused. Kuna keeldumisoskused on olulised just riskiga seotud olukordades, uuriti õpilaste keeldumist kolmes situatsioonis, mis kujutavad endast ohtu kas õpilasele endale või kellelegi teisele, ning mille korral õpilastelt eeldatakse keeldumist: võõraga kaasaminek, õpilastevaheline kiusamine ning uimastite pakkumine.

Võõraga kaasamineku korral keeldumine on üks olukordi, mille puhul lastele keeldumisoskusi õpetatakse, ning võõrale „ei“ ütlemine on noorte jaoks tõenäoliselt lihtsam kui sõbrale. Nii uimastitarbimine kui koolikiusamine on tänapäeval endiselt aktuaalsed teemad nii Eestis kui mujal maailmas. Koolivägivalla erinevad aspektid on viimaste aastate jooksul olnud sageli tudengite lõputööde uurimisobjektiks (näiteks: Aim, 2011; Loos, 2013; Säre, 2011; Kambek, 2013). 2011. aasta ESPADi (Euroopa kooliõpilaste alkoholi ja narkootikumide tarvitamise küsitlusuuringu) andmetel on illegaalsete uimastite tarbimine aastate jooksul kasvanud, oma elu jooksul mõnda illegaalset uimastit on tarbinud 32% 15–16aastasest kooliõpilasest (Kobin et al, 2012).

Antud uurimistöo eesmärgiks seati võrrelda kiusamiskäitumises osalenud ning mitteosalenud õpilaste keeldumisoskusi kolmes riskisituatsioonis: võõraga kaasamineku, kiusamise ning uimastite pakkumise korral.

Käesolev uurimistöo koosneb teoreetilisest ning empiirilisest osast: teoreetilises osas kirjeldab autor keeldumisoskuste käsitlemist nii kiusamise kui uimastitega seotult, empiirilises osas kirjeldab autor uurimuse valimit, protseduuri ning mõõtevahendeid ning esitab uurimuse tulemuste analüüsi ning arutelu.

## 1. KEELDUMISOSKUSED

Keeldumisoskused (oskus öelda „ei“) on oskuste kogum, mis aitab sotsiaalsele survele vastu panna ning riskikäitumist vältida, et tulla toime ennast ja teisi kahjustavas olukorras. Efektiivne keeldumine väljendab selgelt, ausalt ja veenvalt keelduja vastumeelsust kellegi palve täitmisele. Kuna ennastkehtestav inimene võib tunduda solvav ja ebameeldiv, rõhutatakse tavaliselt, et efektiivne keeldumine ei tohiks pakkujat vihastada või ärritada, vaid peaks säilitama soovitud suhte keelduja ja teise inimese vahel. Efektiivne keeldumine on teise inimese vajadusi arvestav ning pakub kompromissi, mis ei kahjusta kummagi osapooli vajadusi. (Kline & Hennen Floyd, 1990)

“Ei” ütlemine võib lapse jaoks olla raskem kui tundub, kuna tihti õpetatakse neid olema “head” ja isetud, mis võib viia selleni, et lapsed teevad asju vastu tahtmist. Selleks, et “ei” öelda, peavad nad õppima, et neil on õigus seda teha, ning ka seda, millal seda teha. (Sharp & Smith, 2004)

Võõrale isikule lihtsalt „ei“ ütlemine võib olla võrdlemisi lihtne, kuid suurem osa survest tuleb tavaliselt eakaaslaste ja sõprade poolt ning noorte jaoks võib sellises olukorras olla keeruline keelduda nii, et nad sõpru ei kaotaks ja samas ka ei valetaks. Eakaaslaste survele vastupanek võib olla raske mitmetel põhjustel: noored kardavad olla teiste poolt tõrjutud; tahavad teistele meeldida ja ei taha sõpru kaotada; ei taha, et nende üle naerdakse; ei taha kellegi tundeid riivata; ei tea täpselt, mida tahavad; ei tea, kuidas olukorrast välja pääseda. (The right to resist, s.a.; Alberts, Miller-Rassulo & Hecht, 1991)

Noored vajavad vabadust teha endale sobivaid otsuseid ilma kaaslaste surveta. Nad tahavad, et eakaaslased respekteriksid nende otsuseid. Kuna noorte jaoks on tähtis eakaaslaste arvamus, võivad nad peale „ei“ ütlemist sattuda ebameeldivasse olukorda, jäädes üksi keeldujaks, seega ka teistest erinevaks. "Ei" ütlemine nõuab julgust, mis omakorda eeldab adekvaatset enesehinnangut. Madala enesehinnanguga noored kalduvad vastu võtma selliseid otsuseid, mis meeldivad kaaslastele, kuid pole nende endi tõekspidamistega seotud. (Janson & Prääts, s.a.)

Eakaaslaste surve võib esineda nii otseselt, näiteks tubaka pakkumise kaudu, kui ka sõnatult, nähes, kuidas teised käituvad või riietuvad, ilma et nad sõnagi ütleks. Sõnatule survele võib olla eriti raske vastu panna, sest selle asemel, et sõbrale vastu seista, tuleb hakata vastu sellele, kuidas õpilane ennast sisimas tunneb. Sõnatu surve võib tulla mudelitelt nagu ema-isa, vanemad õed-vennad, õpetajad, treenrid, meedia kaudu või ka eakaaslastelt. (The right to resist, s.a.)

Lapsed, kellele õpetatakse keeldumisoskusi, teevad tõenäolisemalt positiivseid otsuseid ja hoiduvad riskikäitumisest. Laste aitamine neile endile piire seada ja öelda „ei” välisele survele suurendab nende enesekindlust. Kui lapsed õpivad peatuma ja kaaluma tagajärgi enne palvele vastamist ning omandavad erinevaid „ei” ütlemise viise, oskavad nad paremini keelduda osalemast milleski, mis võib kahjustada neid endid või teisi. (Davies, s.a.)

Davies toob välja strateegiad, mida kasutada eakaaslaste surve puhul keeldumiseks:

- öelda „ei” või „ei, aitäh” korduvalt, kui vaja;
- nimetada tegevust õige nimega;
- rääkida millestki muust;
- küsida küsimusi;
- põhjendada;
- kasutada huumorit või sarkasmi;
- pakkuda välja alternatiivseid tegevusi. (Davies, s.a.)

Keeldumisoskuste õpetamine on efektiivsete riskikäitumisest (enamasti alkoholi-, tubaka- ning uimastitarbimisest, kuritegevusest, vägivallast või seksuaalsest aktiivsusest) hoidumisele suunatud programmide ning kehtestamistreeningu oluline komponent (Kline & Hennen Floyd, 1990; Hermmann & McWhirter, 1997).

## 2. KEELDUMISOSKUSED KIUSAMISEGA SEOTUD OLUKORRAS

Selleks, et mõista kiusamisega efektiivselt toimetuleku põhimõtteid, tuleks vaadelda, mis on kiusamine ja millised on erinevad rollid, mida õpilased kiusamissituatsioonis kannavad.

### 2.1. Kiusamise mõiste

Kiusamine on agressiivse käitumise alaliik. Agressiivne käitumine kujutab endast tahtlikku rünnakut, mis teeb teisele inimesele kas vaimselt või füüsiliselt kahju. Kiusamisel on oma spetsiifilised tunnused, mis eristavad seda muust agressiivsest käitumisest. Nendeks on: (1) tegevus kordub pika perioodi vältel; (2) puudub tasakaal võimusuhetes ohvri ja kiusaja vahel. Tasakaalu puudumine ehk asümmeetria võimusuhetes võib väljenduda mitmel viisil: ohver on kiusajast füüsiliselt nõrgem; ohvrit tajutakse füüsiliselt või vaimselt nõrgemana kui kiusajat; tegemist on arvulise erinevusega – grupp kiusab ühte indiviidi. (Olweus, 1999; Kõiv, 2001, 2006)

Olweuse (1996) järgi on tegu kiusamisega siis, kui õpilane on korduvalt ja pikema aja vältel ühe või mitme õpilase negatiivsete tegude sihtmärgiks. Negatiivseteks tegudeks võivad olla nii füüsilise kontakt, sõnad või muu, näiteks nägude ja žestide tegemine või tahtlik grupist väljajätmine. (Olweus, 1996)

Kiusamine on negatiivne käitumisviis, mis põhineb jõudude ebavõrdsusel, mistõttu on kiusataval õpilasel keeruline ennast negatiivsete tegude eest kaitsta. Enamasti on kiusamise taga võimu kuritarvitamine ning soov hirmutada ja domineerida. (Olweus, 1996; Sharp & Smith 2004; Sullivan, Cleary & Sullivan, 2004)

Sullivan et al (2004) toovad välja järgmised kiusamise elemendid: (1) kiusajal on rohkem võimu kui kiusataval; (2) kiusamine on sageli organiseeritud, süstemaatiline ja varjatud; (3) kiusamine on mõnikord olukorra ära kasutamine, kuid olles kord alanud, on tõenäoline, et see ka jätkub; (4) kiusamine esineb teatud aja jooksul, kuigi ka süstemaatilistel kiusajatel võib esineda ühekordseid juhtumeid; (5) kiusamise ohvrit haavatakse kas füüsiliselt, emotsionaalselt või psühholoogiliselt; (6) kõigil kiusamise juhtumitel on kas emotsionaalne või psühholoogiline aspekt.

Kiusamist liigitatakse tavaliselt järgmiselt: otsene või kaudne ning füüsiline või mittefüüsiline kiusamine. Otsese kiusamise puhul on tegu suhteliselt avalike rünnakutega ohvri suhtes ning kaudse kiusamise puhul on tegemist sotsiaalse isolatsiooni, grupist väljaarvamise või inetute kuulujuttude levitamisega (Kõiv 2001; Sharp & Smith 2004). Füüsilise kiusamise alla kuulub löömine, asjade äravõtmine või löhkumine või muu füüsiline rünnak, mittefüüsiline kiusamine võib olla verbaalne (narrimine, solvamine, pidev nõökimine, rassistlikud märkused) või mitteverbaalne, mis võib omakorda jaguneda otseseks (ebaviisakad žestid ja grimassid) ning kaudseks (Sharp & Smith 2004; Sullivan et al, 2004).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kiusamine on kellelegi tahtlik kahju- või haigettegemine, millele on iseloomulik korduvus aja jooksul, tasakaalutus võimusuhetes, varjatus ning see võib olla nii füüsiline, verbaalne kui ka kaudne.

## 2.2. Kiusamise osapooled

Sageli arvatakse, et kiusamine on üks-ühene suhe, kuid tegelikkuses on selles protsessis kolm rolli: kiusajad, ohvrid ja kõrvalseisjad. Sullivan et al (2004) toovad välja järgmised kiusaja, ohvri ja kõrvalseisja liigid: targad kiusajad, mitte-nii-targad kiusajad, kiusajaist ohvrid, passiivsed ohvrid, väljakutsuvad ohvrid, kaasajooksikud, õhutajad, eemalehoidjad ning kaitsjad.

### 2.2.1. Kiusajad.

Kiusajatel on üldiselt positiivsem hoiak vägivalda suhtes kui teistel õpilastel, neile on iseloomulik impulsiivsus ning vajadus teisi domineerida. Samuti puudub neil empaatia ohvrite suhtes. Olweus (1996) on leidnud, et vastupidiselt psühholoogide seas levinud arusaamale, et agressiivse ning karmi käitumisega indiviidid on tegelikult sisimas närvilised ja ebakindlad, on kiusajate hulgas üldiselt küllaltki vähe närvilisust ning ebakindlust ning madala enesehinnangu all nad ei kannata. (Olweus, 1996)

Kiusamise eesmärk on saada selle tegevuse läbi kas psühholoogilist rahuldust, parema positsiooni grupis või ka otsest materiaalist kasu asjade või raha näol. (Kõiv, 2001)

Sullivan et al (2004) eristavad kahte kiusaja tüüpi. „Targad“ kiusajad oskavad kiusamist maskeerida, nii et täiskasvanud ei pruugi uskuda, et selline laps kedagi kiusata võiks. Nad võivad olla hea õppeedukusega, populaarsed ja head suhtlejad. Enamasti on nad ka enesekindlad ja egoistlikud ning neil puudub empaatiavõime, mis tähendab, et nad ei suuda ennast ohvri olukorda panna ega hooli sellest, kuidas teised ennast tunnevad. (Sullivan et al, 2004)

„Mitte-nii-targad“ kiusajad võivad pooldajaid oma antisotsiaalse ja riskialti käitumisega, millega kaasneb kaaslaste hirmutamise. Nad on tihti alatud, väiklased ja negatiivse ellusuhtumisega, neil on probleeme õppimisega ning nad valavad oma viha välja nende peale, kes tunduvad neist nõrgemad. Suures osas on sellise käitumise taga enda madala enesehinnangu ja ebakindluse kompenseerimine. Kiusamise läbi üritatakse kindlustada eakaaslaste seas teatud rolli ja staatust. (Sullivan et al, 2004)

### 2.2.2. Kiusajad/ohvrid.

Kiusajaist ohvrid on mõnes situatsioonis ohvrid, teises aga kiusajad. Tavaliselt ründavad nad endast nooremaid ja väiksemaid, olles samal ajal eakaaslaste või endast vanemate ja suuremate poolt kiusatav. Mõnikord on nad koolis kiusajad ja kodus ohvrid. Kiusajale/ohvrile võib olla raske kaasa tunda ning neid õiglaselt kohelda, sest neid nähakse teisi kiusamas ja kiusamisele õhutama. Nad on sotsiaalselt ebakompetentsed, neil esineb teistest sagedamini probleemset käitumist, nende õppeedukus on madal ning enesekontroll puudulik. Kiusajatel/ohvritel on suurem tõenäosus sattuda kuritegelikesse noortekampadesse ning nad ei oska luua positiivseid sõprussuhteid. Selliste laste ja noorte puhul tuleb kiusamist ja kiusamise all kannatamist eraldi käsitleda ning eraldi lahendada. (Sullivan et al, 2004)

### 2.2.3. Ohvrid.

Olweus (1996) leiab, et tüüpilised ohvrid on ärevamad ja ebakindlamad kui teised õpilased ning tihti ka ettevaatlikud, tundlikud ja vaiksed. Rünnakule reageerivad nad tihti nutmisega, vähemalt nooremad õpilased, ja endassetõmbumisega. Neil on madal enesehinnang ning negatiivne pilt endast ja oma olukorrast – ohvrid näevad endid rumalatena, ebaatraktiivsena ning tunnevad häbi. Enamasti tunnevad nad ennast koolis üksinda ning neil ei ole klassis ühtegi head sõpra. (Olweus, 1996)

Ohvrid on tihti oma positsioonilt sotsiaalse grupi äärealadel, nad võivad olla ka grupis kõige madalamal positsioonil ja teistest millegi poolest erineda. Kiusamise ohvrid võivad tunda, et nad on ise millegagi kiusamise esile kutsunud, et midagi on nende juures teisiti või valesti ning nad ei saa selle suhtes midagi ette võtta ega ennast kiusamise eest kaitsta. Abituse ja lootusetuse tunne võib viia selleni, et laps hakkab kiusamise vältimiseks koolist puuduma ning jääb selle tagajärjel õppimises teistest maha, mis omakorda on tõestuseks sellele, et ta ei saa millegagi hakkama ning see süvendab vaid ohvri tunnet, et ta ei ole midagi väärt. (Sullivan et al, 2004)

Üldjuhul ei ole ohvrid agressiivse käitumisega ning suhtuvad vägivalda negatiivselt. Passiivne ohver on grupis tavaliselt madalal positsioonil ning tal puuduvad võimalused end kaitsta, mis teeb temast kiusajale kerge saagi. Seda tüüpi ohvri käitumine ja hoiak annab teistele teada, et ta on ebakindel ja väärtusetu isik, kes ei hakka rünnakule või solvangule vastu. (Olweus, 1996; Sullivan et al, 2004)

Väljakutsuvatel ohvritel on tihti raskusi keskendumisega ning nad käituvad viisil, mis teisi ärritab ning pingeid tekitab (Olweus, 1996). Nad tõmbavad endale tähelepanu käitudes ebasobivalt ja lapsikult. Mõned üritavad meelega teisi ärritada, et saada mingilgi moel märgatud, teised ei pruugi tahta väljakutsuvad olla, nad lihtsalt ei tea, kuidas käituda. Väljakutsuvate ohvrite puhul on vähe tõenäoline, et eakaaslased neid kiusamisolukorras toetaks, kuna nende endi käitumist peetakse ärritavaks ning tundub, et nad on kiusamise ise esile kutsunud. Eakaaslased võivad selliseid õpilasi provotseerida, eesmärgiga ohver endast välja viia ning lasta tal ennast naerualuseks teha. Sellisel juhul on ka sekkumine keeruline, kuna kiusajad väidavad, et ohver ise algatas või oli mingil määral ise süüdi. (Sullivan et al, 2004)

### 2.2.4. Kõrvalseisjad.

Sullivan et al (2004) leiavad, et kõrvalseisjate roll kiusamises on sama tähtis, kui mitte isegi tähtsam kui kiusajate ja ohvrite oma ning toovad välja neli kõrvalseisja tüüpi.

Kaasajooksikud või abilised on kiusajatele kõige lähemal seisvad kõrvalseisjad, kes osalevad innukalt kiusamises, nende järel on õhutajad, kes ei pruugi aktiivselt rünnata, kuid annavad kiusajaile positiivset tagasisidet sellega, et tulevad kiusamist vaatama, naeravad kaasa või julgustavad kiusajaid žestide abil. Eemalehoidjad üritavad kiusamisest distantseeruda ja teha nägu, et see ei puutu neisse, kuid sellise hoiakuga kiidavad nad vaikimisi kiusamise heaks. Kaitsjad asetsevad kiusajaist kõige kaugemal ning nad julgevad astuda ohvri kaitseks välja ning kiusamist hukka mõista. (Sullivan et al, 2004)

Esimesed kolm kõrvalseisja gruppi ei julge kiusamisse sekkuda, kuna kardavad et neidki hakatakse kiusama ning nad eemaldavad ennast emotsionaalselt ja isiklikult ohvrist ning toimuvast. Kuid kiusamine saab toimuda ainult siis, kui kõrvalseisjad seda lubavad ning kiusajat toetavad. Seega on oluline, et kõrvalseisjad avaldaksid selgelt toetust ohvrile ning tauniks kiusamist. (Sullivan et al, 2004)

Hirm ise ohvriks muutuda võib takistada kõrvalseisjate prosotisaalset käitumist – mõnes muus olukorras, kus see hirm nende üle ei valitse, näiteks toetava täiskasvanu juuresolekul, võivad nad käituda vastutustundlikumalt, julgemalt ja otsusekindlamalt. Kõrvalseisjaid tulekski eelkõige toetada nende otsustusvõimet ning teiste eest seismise oskust arendades. Kui ei oleks kõrvalseisjaid, kes kiusamist pealt vaataks ja sellel sündida lubaks, lõppeks tõenäoliselt ka kiusamine. (Sullivan et al, 2004)

### 2.3. Kiusamisele reageerimine ja sellega toimetulek

Kiusajad valivad oma ohvreid teatud tunnuste järgi. Ohvrid on tavaliselt näiliselt füüsiliselt või psühholoogiliselt nõrgemad, kuid see, kas õpilasest saab püsiv rünnakute ohver, sõltub õpilase reaktsioonist kiusamisele. Provokatiivsel kiusajapoolsel käitumisel on oma kindlakskujunenud muster. Kiusaja ja tema toetajad suhtlevad ohvriga alguses sõbralikult, sellele järgneb potentsiaalse ohvri provotseerimine nii, et kiusajal oleks mingi alus kiusama hakata. Kui kiusatav sellele provokatsioonile ebatavaliselt või mingil täiesti total viisil reageerib, siis ajab see tavalise kiusamise stsenaariumi segi ning tõenäoselt kiusamine sellega lõpeb, sest kiusaja ei taha teiste ees rumalasse olukorda jääda. Järelikult kiusamise provokatiivset stsenaariumi nurja ajades saab kiusamiskäitumise ahela lõpetada. (Kõiv, 2001)

Olweus (1996) on oma uuringute käigus leidnud, et kooli või klassi suurus, võitlus hinnete pärast, halvad tulemused koolis ning kõrvalekalded õpilase välimuses ei ole kiusamise põhjusteks. Seevastu õpilase iseloom ja reaktsioonimustrid, poiste puhul ka füüsiline tugevus/nõrkus mõjutavad seda, mil määral on nad seotud kiusamisega. Samal ajal mõjutavad

ka õpetajate suhtumine ja käitumine seda, mil määral kiusamine koolis ja klassis avaldub. (Olweus, 1996)

Ohvritel on abitusest või agressiooniga vastamisest konstruktiivsem kiusamisega toimetulekustrateegia ükskõiksus. Efektivesed on ka eneseusalduse väljendamine probleemilahendamisel, eemaletõmbumine ja abi otsimine eakaaslastelt. Kiusajad/ohvrid reageerivad kiusamissituatsioonides ohvritest erinevalt, neil esineb sagedamini eksternaliseeritud käitumisviise (nt vasturünnak füüsilise rünnaku puhul) kui internaliseeritud (nt eemaletõmbumine, alistuv käitumine füüsilise rünnaku puhul), mis on ülekaalus ohvritel ja kiusamises mitteosalejatel. (Kõiv, 2006)

#### 2.4. Sekkumine kiusamise korral

Kiusamise vastu võitlemiseks on välja töötatud erinevaid sekkumismeetodeid alates üksikjuhtumite lahendamisele keskenduvatest kuni ülekoolliste kiusamisvastaste tegevuskavadeni.

##### 2.4.1. Kooli ja klassi tasandil sekkumine.

Ülekoollisi sekkumiskavasid on erinevaid, kuid nende kõigi eesmärk on tekitada koolis kiusamisvastane õhkkond ning vähendada olukordi, kus kiusamine aset leida saab. Kiusamisvastasele tegevuskavale tuginedes saab koolis luua kiusamisvastase õhkkonna, mida peaksid toetama muutunud kiusamist taunivad väärtushinnangud ja seisukohad. See eeldab kõigi kooliga seotud inimeste kaasamist kiusamise kui nähtuse määratlemisse ning kiusamist takistava programmi väljatöötamisse ja ellurakendamisse. (Sharp ja Smith, 1994)

Kiusamisvastase programmi komponendid kooli tasandil on: koolikonverents kiusamise ja ohvrite probleemidest; järelvalve tõhustamine tundidevälise ajal; kooliõue õpilaste jaoks turvalisemaks ja atraktiivsemaks muutmise; kooli personali ning lastevanemate koosolekud. (Kõiv, 2006)

Selliste programmide alla kuuluvad näiteks Soomes väljatöötatud KiVa programm (Garandeau, Poskiparta & Salmivalli, 2014) ning MTÜ Lastekaitse Liidu projekt „Kiusamisest vaba lasteaed ja kool“ (Metoodika „Kiusamisest vabaks”, s.a.).

Klassi tasandi kiusamisvastase programmi komponendid on: kiusamisvastaste reeglite kehtestamine klassis; regulaarsed kiusamise teemalised klassikoosolekud; kooperatiivne õppimine; õpilaste, lapsevanemate ja õpilaste koosolekud; positiivne tegevus klassis; rollimängude ja kirjanduse kasutamine tundides. (Kõiv, 2006)

Ka enesekehtestamistreeningut on võimalik kasutada klassi tasandil sekkumiseks. Rühm pakub kiusatavale õpilasele toetavat ja turvalist keskkonda, kus sa rääkida oma kogemustest kiusamisega ning õppida sellele tõhusalt reageerima. (Sharp & Smith, 2004)

#### 2.4.2. Üksikõpilase tasandil sekkumine.

Üksikisiku tasandil sekkumine tähendab näidustatud sekkumist – seda rakendatakse kiusamiskäitumises osalevate õpilaste puhul ning hõlmab endas tavaliselt ohvrite ning kiusajate erinevate oskuste arendamist.

Üks võimalikke strateegiaid kiusamise vastu võitlemisel on ohvrite toetamine neile kiusamisega toimetulekuks vajalike oskuste õpetamise kaudu. Sotsiaalsete oskuste treening on üks levinumaid selliseid lähenemisi ning keeldumisoskus ja enesekehtestamine on osa sotsiaalsetest oskustest, mida kiusamise ohvritele ja ka kiusajatele õpetatakse. (Kõiv, 2012)

Enesekehtestamine koosneb reast võtetest, mis tuginevad inimõigustel ning annavad inimesele ette selgesti määratletud käitumisstruktuuri, mida saab ühiskonnas kasutada. Sharp ja Smith (2004) on leidnud, et kehtestamisoskus annab õpilastele teatava turvatunde, mis kaitseb neid kiusamise ebameeldivuse eest. Õpilased tunnevad, et nad kontrollivad olukorda paremini, kannatavad vähem negatiivsete emotsioonide all ning suudavad säilitada erapooletu hoiaku, mis leevendab pingeid ja ei lase provokatiivsel käitumisel tekkida. (Sharp & Smith, 2004)

Kehtestav käitumine tähendab seda, et astutakse oma õiguste eest välja teiste õigusi rikkumata. Kehtestava käitumisega annab õpilane selgelt ja otsekoheselt teada oma kavatsustest, soovidest ja/või tunnetest, seejuures ähvardustele ja manipuleerimiskatsetele mitte alludes. Lisaks verbaalsetele sõnumitele on kehtestava käitumise juures olulised silmside ja kehakeel. (Sharp & Smith, 2004)

Sotsiaalsete oskuste treeningu efektiivsust kiusamise vastu võitlemisel on palju uuritud. Näiteks Fox ja Boulton (2003) leidsid oma uurimuse tulemusena, et sotsiaalsete oskuste treening ei parandanud oluliselt ohvri staatust klassis, ega vähendanud otseselt kiusamise sagedust, kuid täheldati, et see tõstis märgatavalt ohvrite enesehinnangut, mis iseenesest aitab kiusamisega paremini toime tulla ja on üks võimalikke kiusamise ohvriks langemise kaitsefaktoreid.

Anderson ja Swiatowy (2008) õpetasid lastele erinevaid strateegiaid kiusamisega toime tulekuks ning selgitasid kiusamise olemust. Selle sekkumise eesmärk oli eelkõige kiusamise ennetamine ning selles aspektis olid tulemused positiivsed – õpilased tundsid kiusamist

paremini ära, tulid kiusamisolukorras paremini toime ning olid julgemad kiusamisest ka õpetajatele rääkima. (Anderson & Swiatowy, 2008)

Kõiv (2012) uuris sotsiaalsete oskuste treeningu efektiivsust kiusamiskäitumises osalemise vähendamisel. Konkreetse treeningprogrammi raames kasutati soovitud oskuste mudeldamist, rollimänge ning harjutamist, et neid paremini omandada ja üldistada. Programm koosnes järgmistest moodulitest: (1) koostöö ja alternatiivid agressioonile; (2) probleemilahendamine; (3) viha äratundmine ning sellega toimetulek; (4) suhtlemine; (5) frustratsiooni ja stressiga toimetulek; (6) moraalne haridus. Uuringu tulemustest selgus, et treeningus osalenud ohvrite ja kiusajate osalemine kiusamiskäitumises vähenes ühe õppeaasta jooksul poole võrra nii ning seega oli antud sekkumine tõhus. (Kõiv, 2012)

Crothers ja Kolbert (2004) uurisid õpetajate ja õpilaste hinnanguid erinevate sekkumismeetodite tõhususele ning leidsid, et nii õpetajad kui õpilased arvavad, et õpilastele kiusamisega toimetuleku õpetamine (mis tavaliselt hõlmab kehtestamisoskuste õpetamist), on tõhus sekkumismeetod ning aitab kiusamist lõpetada (õpetajate seas esimesel ning õpilaste seas teisel kohal 15 võimaliku valiku seast). Õpetajate hinnangul on selline sekkumine tõhus, kuna see tõstab õpilaste enesehinnangut ning on pikaajalise mõjuga – see annab õpilastele vahendid ja oskused edaspidi paremini kiusamissituatsioonis hakkama saada. (Crothers & Kolbert, 2004)

### 3. KEELDUMISOSKUSED UIMASTITEGA SEOTUD OLUKORRAS

Uimastite tarvitamist mõjutavad erinevad õpilase käitumismudelid, -motiivid ning sotsiaalsed ja psühholoogilised tegurid. Põhjuseid, miks uimasteid esimest korda proovitakse, on mitmesuguseid:

- uudishimu rahuldamiseks;
- uue kogemuse saamiseks;
- sõprade survele;
- eakaaslaste hulgas aktsepteeritavuse saavutamiseks;
- joobenaudingu saamiseks;
- stressi ja depressiooni leevendamiseks;
- suhtlemise hõlbustamiseks;
- väsimuse ja igavuse peletamiseks;
- murede unustamiseks ja probleemidega toimetulekuks. (Kull & Saat, 2004; Laaniste, 2014; Mis on uimastid?, s.a.; Janson & Prääts, s.a.)

### 3.1. Uimastivastased ennetusstrateegiad

Uimastivastast ennetustööd võib sihtgrupi järgi jagada kolmeks: universaalne ehk esmane, selektiivne ehk valikuline ja näidustatud preventatsioon. Esmane preventatsioon on suunatud kõigile õpilastele olenemata nende kogemustest uimastitega. Valikuline preventatsioon hõlmab õpilasi, kellel on suurenenud risk uimastitarbimiseks, kuid kes seda veel aktiivselt tegema hakanud ei ole. Näidustatud preventatsioon on suunatud õpilastele, kes juba tarvitavad uimasteid või alkoholi ning selle peamiseks eesmärgiks on uimastitarbimisega seotud kahjude vähendamine, sotsiaalsete probleemide süvenemise peatamine ning võimalusel karskluse saavutamine. (Silmere, 2005; Kull & Saat, 2004)

Uimastivastaseid ennetusprogramme võib liigitada ka sisu järgi. Informatiivsete programmide peamiseks eesmärgiks on teavitada õpilasi uimastite kahjulikust mõjust. Sellised programmid põhinevad arvamusel, et õpilaste teadmised uimastite negatiivsetest külgedest on puudulikud, ja eeldusel, et nende teadmiste jagamine pärsib uimastitarbimist. On leitud, et uimastialase info jagamine üksi ei mõjuta õpilaste otsuseid uimasteid tarbida ning võib isegi olla soovitud vastupidise efektiga. Samas on uimastite kohta faktide jagamine siiski oluline mis tahes programmi kasutades. (Silmere, 2005; Kull & Saat, 2004)

Alternatiivsete tegevuste ja vaba aja veetmise võimaluste pakkumise programmid põhinevad uskumusel, et uimastitarbimist mõjutab sotsiaalne keskkond ning noored tarvitavad uimasteid igavusest ja tegevusetusest. Sellest põhimõttest lähtudes eeldatakse, et noortele muid tegevusi pakkudes ei jää neile aega uimastitele mõtlemiseks. Kuigi alternatiivsed tegevused ja üritused üksi ei vähenda uimastitarbimist, võib siiski uskuda, et vaba aja veetmiseks võimaluste pakkumine on laiahaardelise ennetustöö oluline osa. (Silmere, 2005; Edovald, 2005)

Uimasteid võidakse tarvitada ka isiklike probleemide, näiteks madala enesehinnangu või segaste väärtushinnangute tõttu ning sellest lähtudes tuleks uimastiennetuses tähelepanu pöörata ka õpilaste enesehinnangu ning ühiskondlike ja isiklike väärtushinnangute kujundamisele. (Silmere, 2005)

Üheks tõhusamaiks strateegiaks peetakse laiahaardelist või kogukonnal põhinevat uimastialast ennetustööd, mis hõlmab erinevaid institutsioone kohalikul tasandil. Selline lähenemine tuleneb uimastitarbimist mõjutavate riski- ja kaitsefaktorite teadvustamisest – kuna nii riski- kui kaitsefaktorid esinevad noort ümbritseva keskkonna eri tasanditel, on vaja erinevaid neile suunatud mudeleid. Sellise strateegia efektiivsuse oluliseks komponendiks on kooli, kodu, kohalike asutuste, kiriku, valla- või linnavalitsuse, korrakaitseorganite ja meedia osalus ja koostöö. (Silmere, 2005; Kull & Saat, 2004; Edovald, 2005)

Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika valges raamatus (2014: 14) on samuti kirjeldatud laiahaardelise ennetuse põhimõtteid: „Ennetus peab olema palju laiem kui vaid inimeste valgustamine uimastitega seotud teemadel – sellest võiks pigem mõelda kui ühiskondliku elu ja keskkonna korraldamisest viisil, mis päsib ligipääsu uimastitele ja loob taunivad normid uimastitarvitamise kui käitumise kohta, seda eriti alaealiste puhul. Ennetus ei ole seega vaid ühe ametkonna pärusmaa, vaid läbimõeldud ja sihipärane koostöö. Parim ennetus toimub inimeste igapäevaelu kontekstis – kodudes, haridusasutustes ja kogukonnas. Uimastite kasutamist taunivaid norme annavad ideaalis edasi lapsevanemad, õpetajad, noorsoo- ja kasvatustööga tegelevad spetsialistid, samaealiste seltskond, meedia ja vabaihendused.“

### 3.2. Keeldumisoskute õpetamine

Keeldumisoskuste treeningu aluseks on eeldus, et õpilased ei oska või ei julge eakaaslaste ja meedia mõjutustele vastu seista, ning selle raames õpetatakse lapsi riskantseid olukordi ära tundma, võimalusel neid vältima ning ka mida ja kuidas öelda siis, kui vältida ei ole võimalik (Silmere, 2005).

Üks tõhusaid keeldumisoskute õpetamise programme on *keepin' it REAL* programm, mis on suunatud uimastite, eeskätt tubaka tarbimise vähendamisele ja ennetamisele. Selle raames käsitletakse keeldumisoskusi kui võimet uimastite pakkumise olukorras kompetentselt suhelda. Kõrge kompetentsusega suhtlejad suudavad välja mõelda erinevaid viise uimastite pakkumise korral keeldumiseks. Et osutada vastupanu survele uimasteid tarvitada on vaja tunda erinevaid strateegiaid keeldumiseks, uimastitarbimise konteksti (konkreetses uimastiga seotud keeldumisstrateegiaid) ning enesekindlust nende oskuste kasutamiseks ja usku enda võimesse antud olukorras hakkama saada. (Hopfer & Hecht, 2013)

*Keepin' it REAL* programmi raames õpetatakse lastele nelja peamist keeldumisoskust, mis on tuletatud analüüsides õpilaste kirjeldusi uimastite pakkumise protsessi kohta: otsene „ei“ (*refuse*) ehk napp, ilma põhjendamiseta keeldumine; põhjendamine (*explain*) ehk keeldumisele põhjenduse andmine; vältimine (*avoid*) ehk kindlatest kohtadest, inimestest ja olukordadest eemalehoidmine (õpilane ei lähe peole, kui on teada, et seal tarvitatakse alkoholi); ja lahkumine (*leave*) ehk uimastite pakkumise korral eemaldumine. Lisaks õpetatakse programmis osalejatele uimastispetsiifilist keeldumise kindlust tubaka, alkoholi ja kanepi pakkumiste puhul pere, lähedaste sõprade ja koolikaaslaste poolt. (Hopfer & Hecht, 2013; Kulis et al, 2011)

Herrmann & McWerther (1997) analüüsisid kirjandust laste ja noorukite keeldumis- ja vastupanuoskuste (*refusal and resistance skills – RRS*) treeningu kohta ning tõdesid, et suuri üldistusi selliste programmide tõhususe või mittetõhususe kohta tuleks vältida, kuna iga treeningprogrammi efektiivsust mõjutavad erinevad faktorid, sealhulgas programmi läbiviimise kvaliteet, sihtgrupi iseärasused (vanus, sugu) ning sekkumise protsessi eripärad (suhte tüüp, osalejate arv). Samas märkisid nad, et teatud järeltulemusi võib siiski teha.

Uurijad leidsid, et RRS programmid ei ole ühtemoodi tõhusad erinevatest uimastitest keeldumise puhul. Tubaka tarvitamise ennetamise või selle alustamise edasilükkamise eesmärgil sekkumise puhul on leitud, et nende oskuste õpetamine on efektiivne, samas alkoholi ja teiste ainete puhul on leitud vastuolulisi tulemusi ning uurijate soovitus on sel juhul kasutada RRS treeningut osana laiahaardelisest sekkumisprogrammist. (Herrmann & McWhirter, 1997)

Keeldumisoskuste õpetamisest laiem strateegia on sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetamine (inglise keeles *life skills*), mis põhineb eeldusel, et uimasteid tarvitatakse teisi jäljendades ning nende tunnustust taodeldes. Sellised programmid on suunatud enesega toimetuleku oskuste arendamisele koos üldiste keeldumisoskuste õpetamisega. Gilbert Botvini väljatöötatud meetodika rakendamise eesmärk on arendada õpilaste sotsiaalset kompetentsust, seeläbi kahandades vastuvõtlikkust sotsiaalsele survele, ning vähendada motivatsiooni uimastite tarbimiseks. (Botvin & Griffin, 2014; Silmere, 2005; Kull & Saat, 2004)

Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetamise programm koosneb kolmest osast: personaalse kompetentsuse osa õpetab enesega toimetuleku oskusi (eneseväärtustamine ja eesmärgi püstitamine, iseenese otsustel baseeruv käitumise muutus, otsuste tegemine ja kriitiline mõtlemine, stressiga toimetuleku oskus); sotsiaalse kompetentsuse osa õpetab sotsiaalseid oskusi (suhtlemisoskus, vestlemisoskus, oskus suhelda vastassugupoolega, komplimentide tegemise oskus ning verbaalne ja mitteverbaalne enesekehtestamise oskus); ning uimastitele vastupanu osa õpetab tervisega seonduvat osa, survele vastupanu oskusi ning tervisliku eluviisi hoiakuid. (Botvin & Griffin, 2014; Kull & Saat, 2004)

Ka Eestis on universaalse ennetustöö osa sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetamine koos uimastialaste teadmiste eakohase edastamisega. Ennetustöö toimub kõiki kooliastmeid läbivalt. Inimeseõpetuse olulisemate teemaplokkidena võib välja tuua õpilase enesekohase ja sotsiaalse pädevuse, tervisekasvatuse, seksuaalkasvatuse ja uimastihariduse. Uimastihariduse ainetsüklit läbivalt on tähtis riskikäitumisele vastupidise prosotsiaalse-abistava käitumise õpetamine ning enesekohase ja sotsiaalse pädevuse arendamine (Kõiv, 2010; Põiklik, s.a.)

Sotsiaalsete toimetuleku oskuste õpetamise programmid kestavad tavaliselt mitu aastat, kasutatakse interaktiivseid õpimeetodeid ning pakutakse õpilastele võimalust õpitud turvaliselt demonstreerida ja praktiseerida. On leitud, et sellised programmid on tõhusad uimastite tarbimise vähendamisel ning uimastitarbimise alustamise edasilükkamisel. (Silmere, 2005, Kull & Saat, 2004)

#### 4. UURIMUSE EESMÄRK JA HÜPOTEESID

Antud uurimuse eesmärgiks on võrrelda kiusamiskäitumises osalevate (kiusajate, ohvrite ja kiusajate/ohvrite) ning kiusamiskäitumises mitteosalevate õpilaste keeldumisoskusi kolmes situatsioonis: kiusamise korral, uimastite pakkumise korral ja võõraga kaasamineku korral.

Uurimisküsimused püstitati järgmised:

Kuidas kirjeldavad kiusamiskäitumises osalevad (ohvrid, kiusajad, kiusajad/ohvrid) ja kiusamiskäitumises mitteosalevad õpilased keeldumist võõraga kaasamineku korral?

Kuidas kirjeldavad kiusamiskäitumises osalevad (ohvrid, kiusajad, kiusajad/ohvrid) ja kiusamiskäitumises mitteosalevad õpilased keeldumist õpilastevahelise kiusamise korral?

Milliseid keeldumisstrateegiaid kasutaksid kiusamiskäitumises osalevad (ohvrid, kiusajad, kiusajad/ohvrid) ja kiusamiskäitumises mitteosalevad õpilased tõenäolisemalt erinevate uimastite pakkumisest keeldumisel?

Erinevate uuringute (Fox ja Boulton, 2005; Haynie et al, 2001; Hussein, 2013) tulemusena on leitud, et ohvritel ja kiusajatel on puudujäägid sotsiaalsetes oskustes, mille alla kuuluvad ka kehtestamis- ning keeldumisoskused. Sellest lähtuvalt püstitati kaks hüpoteesi:

1. hüpotees: Ohvritel võrreldes kiusajate ja kiusamiskäitumises mitteosalenutega esineb harvem otsest keeldumist kiusamise korral.
2. hüpotees: Kiusajad ja ohvrid toovad võrreldes kiusamiskäitumises mitteosalenutega tubaka, alkoholi ja uimastite pakkumise korral sagedamini välja eemaldumist ja vältimist.

#### 5. METOODIKA

##### 5.1. Valim

Valimi koostamiseks kasutati kahetasandilist klastervalimi meetodikat. Esimese tasandina defineeriti juhuvalimi meetodil uurimuses osalevad koolid Saare maakonnas, teise

tasandina selgitati välja kiusajad, ohvrid ja kiusamiskäitumisega mitteseotud õpilased konkreetsetes valimisse sattunud koolides.

Esimeses faasis küsitleti 974 õpilast 5.—12. klassist, neist 36 jäid lõplikult valimist välja, kuna ankeedid saadi tagasi rikutuna. Esimese astme valimi moodustas seega 938 õpilast vanuses 10—19 aastat. Vastanutest olid 46,8% poisid (439 õpilast) ning 53,2% tüdrukud (499 õpilast). Keskmine vanus vastanutel oli 14,6 aastat.

Teises faasis moodustati klastrid kiusamiskäitumises osalejatest (ohvrid, kiusajad ja kiusajad/ohvrid) ning ülejäänud vastajad ehk kiusamiskäitumises mitteosalenud moodustasid kontrollgruppi.

## 5.2. Andmekogumismeetodid

Esimeseks andmekogumismeetodiks oli eakaaslaste nimede loendi (Peer Nomination Inventory) eestikeelne variant (kohandanud: Kõiv, 1997; siin edaspidi ENL), mis koosnes 26st erinevast käitumise kirjeldusest, millest seitse kirjeldasid ohvri ja seitse kiusaja käitumist ning ülejäänud 12 olid nn täiteküsimused. Kiusajate, ohvrite ning kiusajate/ohvrite kindlaksmääramiseks arvutati iga õpilase ohvri- ja kiusajaskaala skoorid. Õpilased, kelle ühe skaala skoor oli 200 ja rohkem punkti, arvati vastavalt kas kiusaja või ohvri gruppi kuuluvaks, ning õpilased, kelle mõlemad skaalad ületasid 200 piiri, loeti kiusaja/ohvri gruppi. Ülejäänud vastajatest moodustati kontrollgrupp.

Teiseks andmekogumisinstrumentiks oli antud uurimistöös ankeetküsitlus, mis koosnes kahest osast. Esimeses osas uuriti õpilaste oskusi erinevates riskisituatsioonides keeldumisel (lisa 1, küsimused 1—4). Selleks kasutati avatud küsimusi ja neid illustreerivaid pilte võõra kaasakutsumisel keeldumise kohta (lisa 1, küsimused 1 ja 2; allikas: Kõiv, Adamson & Maaste 2003: 33) ning lisati antud uurimuse autori poolt eksperdi abiga koostatud avatud ja valikvastustega küsimused õpilastevahelise kiusamisega seotud olukorras keeldumise kohta (lisa 1, küsimused 3 ja 4).

Ankeedi esimese osa esimese küsimusega uuriti, kuidas õpilased keelduvad olukorras, kus võõras neid endaga kaasa kutsub. Teises küsimuses paluti õpilastel kirjeldada kahte olukorda, kus nad võõrale inimesele „ei“ ütlevad. Kolmas küsimus oli kaheosaline: esimeses küsiti õpilastelt, kas õpilastevahelises kiusamises on võimalik „ei“ öelda (ette olid antud vastusevariandid „jah“ ja „ei“) ning teises paluti kirjeldada olukorda, kus õpilastevahelises kiusamises on võimalik öelda „ei“. Neljandas küsimuses paluti õpilastel valida etteantud vastuste seast variandid, mida nad kasutaksid tõenäolisemalt õpilastevahelises kiusamises. Valikvastusteks olid toodud erinevatele kiusamise liikidele viitavad vastused sõnastatud

otsese keeldumise („*Ära naera mu üle*“; „*Ära löö mind!*“) ning paludes keeldumisena („*Palun ära naera mu üle!*“; „*Palun ära löö mind!*“).

Ankeedi teise osa aluseks võeti Kulis et al (2011) ja Hopfer et al (2013) uurimustes kasutatud meetodika õpilaste keeldumisoskuste kohta, mis tõlgiti inglise keelest eesti keelde ning seejärel tagasi inglise keelde, kontrollimaks, et tõlke käigus sisu ei muutuks, kasutades selleks eksperdi abi (lisa 1, küsimused 5—12). Selle osa kaudu uuriti õpilaste keeldumisoskusi uimastitega seotud olukordades. (Kulis et al, 2011; Hopfer et al, 2013)

Esimesena küsiti õpilastelt, mitmel korral viimase 12 kuu jooksul on neile pakutud tubakat, alkoholi ning seadusega keelatud narkootilisi aineid (lisa 1, küsimus 5). Küsimus oli esitatud tabelina, kus tuli märkida nii tubaka, alkoholi kui seadusega keelatud narkootiliste ainete pakkumise kordade arv Likerti skaalal, kus variantideks olid „mitte ühtegi korda“ (kodeeritud 0), „1 kord“ (1), „2-3 korda“ (2), „4-6 korda“ (3), „7-10 korda“ (4) ning „rohkem kui 10 korda“ (5).

Järgmiste küsimustega uuriti, milliseid strateegiaid õpilased kasutasid viimase 12 kuu jooksul uimastitest keeldumisel (lisa 1, küsimused 6—8). Selleks paluti õpilastel märkida tabelisse iga strateegia taha vastava strateegia kasutamise kordade arv Likerti skaalal, kus variantideks olid „mitte kunagi“ (kodeeritud 0), „1 kord“ (1), „2-3 korda“ (2,5), „4-5 korda“ (4,5), „6-10 korda“ (8) ja „rohkem kui 10 korda“ (11). Tubakast, alkoholist ning illegaalsetest uimastitest keeldumise kohta esitati eraldi tabelid, õpilastel paluti märkida kui tihti nad on keeldunud, kasutades järgmisi strateegiaid: „öeldes „ei““; „öeldes „ei“ ja põhjendades keeldumist“; „vältides olukordi/inimesi, kus on tegemist tubakaga/alkoholiga/illegaalsete uimastitega“ ning „eemaldudes ja lahkudes, kui on tegu tubaka/alkoholi/illegaalsete uimastite pakkumisega“. Lisatud oli ka variant „muul viisil“, kuhu õpilased said lisada endapoolseid strateegiaid.

Seejärel uuriti keeldumist hüpoteetilistes uimastitega seotud situatsioonides, küsides õpilastelt, kui tõenäoliselt nad kasutaksid iga eelnevalt nimetatud strateegiat, kui sõber neile peol olles alkoholi, tubakat või illegaalseid uimasteid pakuks, näiteks: „Kui su sõber pakuks sulle peol olles alkoholi, kas sa: a) ütleks „ei“ ilma seda põhjendamata?; b) seletaks, miks sa alkoholist keeldud?; c) väldiks sellisesse olukorda sattumist, sest arvad, et seal võidakse alkoholi pakkuda?; d) lahuks ilma alkoholi vastu võtmata?“ (lisa 1, küsimused 9—11). Iga uimasti kohta oli esitatud tabel nelja mainitud strateegiaga ning õpilaste hinnangud iga strateegia kasutamise tõenäosusele olid esitatud Likerti skaalal, kus variantideks olid „kindlasti“ (kodeeritud 1), „tõenäoliselt“ (2), „tõenäoliselt mitte“ (3) ning „kindlasti mitte“ (4).

Viimase küsimusega uuriti uimastitest keeldumise kindlust (lisa 1, küsimus 12). Selleks paluti õpilastel märkida Likerti skaalal, kus variantideks oli „täiesti kindel“ (1), „kindel“ (2), „ei ole kindel“ (3) ning „üldse mitte kindel“ (4), kas nad on kindlad, et nad ütleksid „ei“, kui perekonnaliige pakuks alkoholi, lähedane sõber pakuks illegaalseid uimasteid ja eakaaslane koolist pakuks tubakat.

### 5.3. Protseduur

Uurimus viidi läbi kolmes Saare maakonna koolis nii põhikooli kui gümnaasiumi astmes. Tegemist oli informeeritud küsitlusega – uurija viibis ankeetide täitmise juures ning vastas uuritavate tekkinud küsimustele ning jagas instruksioone küsimustiku täitmise kohta. Täidetud küsimustikud kogus uurija isiklikult, tagades seeläbi õpilaste anonüümsuse ning vastuste konfidentsiaalsuse.

Küsitlused viidi koolides läbi 2013. aasta novembris ning 2014. aasta veebruaris. Analüüsi esimeses faasis selgitati välja kiusamiskäitumises osalejad ning edaspidi analüüsiti moodustunud gruppide vastuseid eraldi ülejäänud õpilastest ehk kontrollgrupist. Ankeedi esimese osa avatud küsimuste vastused kategoriseeriti kasutades kvantitatiivset kontentanalüüsi ning uuritavate gruppide protsentuaalsete vastuste ja valikvastusega küsimuste tulemuste analüüsimiseks kasutati hii-ruut testi. Ankeedi teise osa andmed kodeeriti ning teostati andmeanalüüs MS Office Exceli abil kasutades t-testi kahe sõltumatu grupi võrdlemiseks.

### 5.4. Kvantitatiivne sisuanalüüs

Õpilaste keeldumise kirjelduste analüüsiks võõraga kaasamineku ning kiusamise korral kasutati kvantitatiivset sisuanalüüsi ehk kontentanalüüsi.

Kvantitatiivse sisuanalüüsi abil uuritakse teatud sõnade või muu sisuühiku esinemissagedust tekstis (Laherand, 2008). Kontentanalüüsil on kolm etappi: (1) ettevalmistus – uurimiseesmärkide püstitamine, analüüsitava materjali valimine, analüüsiühikute ja analüüsikategooriate määratlemine ning proovikodeerimine; (2) analüüsitavate tekstide kodeerimine; (3) andmete analüüs ja tõlgendamine. Kontentanalüüsi tulemiks on märkide või märkide rühma ehk teksti omaduste esinemissagedused (Kalmus, 2015).

Teksti kodeerimisel on oluline teha analüüsiühiku valik. Antud uurimuses oli analüüsiühikuks maining – väikseim osa tekstist, millel on analüüsi jaoks tähendus ehk sõna, sõnaühend või lausung, millega tekstis iseloomustatakse antud uurimuses huvipakkuvat objekti. Ühes lauses või vastuses võib esineda mitu erinevat mainingut. (Kalmus, 2015)

Antud uurimuses loodi ettevalmistava etapi käigus kategooriad ankeedi vastuste proovikodeerimise läbi – iga esinenud mainingu kohta loodi kategooria. Korduva lugemise käigus grupeeriti maininguid ümber – samatähenduslikud mainingud koondati ühe kategooria alla, kategooriad täpsustusid ning jagunesid alamkategooriateks. Seejärel teostati analüüs kõigi ankeetide vastustega, tekstide kodeerimise käigus tekkisid juurde mõned kategooriad ning alamkategooriad.

Kvantitatiivne sisuanalüüs teostati ankeedi esimese kolme küsimuse vastustega, tulemuste koondtabelid on toodud töö lisades (vt. lisa 2, 3 ja 4). Esimese küsimuse vastustes kirjeldasid õpilased võõraga kaasaminekust keeldumist 2753 maininguga, mis moodustasid kaheksa kategooriat:

1. otsene keeldumine;
2. keeldumine koos põhjendusega;
3. ähvardamine;
4. negatiivne hoiak võõra suhtes;
5. olukorra ohtlikkus;
6. tõhusad reageerimisviisid;
7. mittetõhusad reageerimisviisid;
8. ei ütle „ei“.

Nende kategooriate all eristus 23 alamkategooriat.

Teise küsimuse vastustes kirjeldasid õpilased olukorda, kus nad võõrale inimesele „ei“ ütlevad 4203 maininguga, mis moodustasid kuus kategooriat:

1. keeldumine;
2. pakkumine või küsimus;
3. pakkumise või küsimuse situatsioon;
4. tegevus;
5. võõras isik;
6. pole olnud sellist olukorda.

Antud kategooriate all eristus veel 24 alamkategooriat.

Kolmas küsimus palus õpilastel kirjeldada olukorda, kus õpilastevahelises kiusamises on võimalik öelda „ei“. Selle kirjeldamiseks loendati 1782 mainingut, mis moodustasid üheksa kategooriat:

1. keeldumine kiusamise korral;
2. reageerimine kiusamise korral;
3. kõrvalseisja sekkumine kiusamise korral;

4. kiusamine;
5. kiusamise toimumiskoht;
6. kiusamiskäitumises osalejad;
7. „ei“ ütlemise tingimused;
8. „ei“ ütlemine ei ole võimalik;
9. ei oska kirjeldada/ei tea.

Nende kategooriate all eristus veel 24 alamkategooriat.

Kontentanalüüsi teostades ning kategooriaid luues on vältimatu uurija subjektiivsus, kuid uurimistulemusi ei tohiks see oluliselt mõjutada. Objektiivsust aitab saavutada mitme kodeerija kaasamine kategoriseerimise ning kodeerimise protsessi, antud uurimuses teostas kontentanalüüsi lisaks uurijale ka töö juhendaja.

Kategooriate statistilise analüüsi jaoks uuritakse nende protsentuaalset esinemissagedust. Erinevusi ohvrite, kiusajate, kiusajate/ohvrite ning kontrollgrupi sageduste vahel hinnati hii-ruut testi kasutades. Kontentanalüüsi tulemuste töötlemiseks kasutati MS Word ning MS Excel programme. Tulemused on esitatud kuuendas peatükis.

## 6. TULEMUSED

Eakaaslaste nimede loendi analüüsimise läbi moodustusid järgmised grupid: ohvid 61, kiusajad 36, kiusajad/ohvid 9 ja kontrollgrup 832 õpilasega. Tabelis 1 on välja toodud gruppide sooline koosseis. Ohvrite keskmine vanus oli 14,2 aastat, kiusajatel 13,6 aastat, kiusajatel/ohvritel 13,9 aastat ning kontrollgrupil 14,7 aastat.

Tabel 1. *Gruppide sooline jaotuvus.*

	<i>N</i>	Poisid <i>N</i>	Poisid %	Tüdrukud <i>N</i>	Tüdrukud %
Ohvid	61	38	62.3	23	37.7
Kiusajad	36	28	77.8	8	22.2
Kiusajad/ohvid	9	8	88.9	1	11.1
Kontrollgrupp	832	365	43.9	467	56.1
<b>Kokku</b>	<b>938</b>	<b>439</b>	<b>46.8</b>	<b>499</b>	<b>53.2</b>

## 6.1. Keeldumine võõraga kaasamineku korral

Õpilaste keeldumist võõraga kaasamineku korral analüüsiti kasutades kvantitatiivset sisuanalüüsi. Selle käigus moodustatud kategooriaid iseloomustavad õpilaste mainingute esinemissagedused ankeedi esimese ja teise küsimuse vastustes.

### 6.1.1. Võõraga kaasaminekul keeldumise kirjeldus.

Esimese küsimusega paluti õpilastel kirjeldada, kuidas nad keelduvad, kui võõras inimene neid endaga kaasa kutsub. Mainingute grupeerimise tulemusel moodustunud kaheksa kategooriat ning nende mainingute esinemissagedus on esitatud tabelis 2. Iga grupi kohta arvatud kategooriate esinemissagedused on esitatud protsentuaalselt kogumainingute arvust ning alamkategooriate esinemissagedused arvutati vastava kategooria mainingutest.

Tabel 2. Ohvrite, kiusajate, kiusajate/ohvrite ning kontrollgrupi mainingud võõra kaasakutsumisest keeldumise kirjeldamiseks.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Otsene keeldumine	96	55.2	54	52.4	13	68.4	1365	55.6
Keeldumine koos põhjendusega	63	36.2	38	36.9	4	21.1	946	38.5
Ähvardamine	0	0	1	1	0	0	3	0.1
Negatiivne hoiak võõra suhtes	5	2.9	3	2.9	2	10.5	66	2.7
Olukorra ohtlikkus	1	0.6	1	1	0	0	6	0.2
Tõhusad reageerimisviisid	7	4	2	1.9	0	0	46	1.9
Mittetõhusad reageerimisviisid	2	1.1	4	3.9	0	0	23	0.9
Ei ütle ei	0	0	0	0	0	0	2	0.1
<b>Kokku maininguid</b>	<b>174</b>	<b>100</b>	<b>103</b>	<b>100</b>	<b>19</b>	<b>100</b>	<b>2457</b>	<b>100</b>

Kokku loeti esimese küsimuse vastustest välja 2753 mainingut võõra kaasakutsumisest keeldumise kirjeldamiseks. Kõigi uuritavate gruppide seas oli suurima mainingute osakaaluga kategooria „otsene keeldumine“ – ohvritel 55,2%, kiusajatel 52,4%, kiusajatel/ohvritel 68,4% ning kontrollgrupil 55,6%. Sellele järgnes „keeldumine koos põhjendusega“ – ohvritel 36,2%, kiusajatel 36,9%, kiusajatel/ohvritel 21,1% ning kontrollgrupil 38,5%. Teiste kategooriate osakaalud olid tunduvalt väiksemad, välja arvatud kiusajate/ohvrite puhul, kelle mainingutest 10,5% kirjeldasid kategooriat „negatiivne hoiak võõra suhtes“. Seega kirjeldasid uuritavad võõra kaasakutsumisest keeldumisel sagedamini otsest ning põhjendusega keeldumist ning kiusajate/ohvrite mainingute seas oli suur osakaal ka negatiivsel hoiakul võõra suhtes.

Kategooria „otsene keeldumine“ all eristus kolm alamkategoorit: „keeldumine: ei soovi, ei saa, ei taha, ei tohi“; „kindel keeldumine“ (nt: „ei“, „ma ei tule kindlasti“) ning „viisakas keeldumine“ (nt: „aitäh pakkumast“, „palun ärge tülitage“). Alamkategooriaid kirjeldavate mainingute sagedused gruppide lõikes on esitatud tabelis 3.

Tabel 3. Võõra kaasakutsumisel keeldumise kategooria „otsene keeldumine“ alamkategooriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
keeldumine: ei soovi, ei taha, ei saa, ei tohi	37	38.5	29	53.7	7	53.8	573	42.0
kindel keeldumine	29	30.2	15	27.8	3	23.1	463	33.9
viisakas keeldumine	30	31.3	10	18.5	3	23.1	329	24.1

Ohvrite kirjeldustes jagunesid otsese keeldumise mainingud alamkategooriate vahel ühtlaselt, kõigi kolme alamkategooria mainingute sagedus jäi üle 30%, kuigi alamkategooria „keeldumine: ei soovi, ei taha, ei saa, ei tohi“ oli teistest veidi suurema osakaaluga. Teiste gruppide puhul on selgelt näha selle alamkategooria ülekaalu – kiusajatel 53,7%, kiusajatel/ohvritel 53,8% ning kontrollgrupil 42%.

Põhjendusega keeldumise alamkategooriad on esitatud tabelis 4. Kiusajate/ohvrite puhul esines maininguid vaid neljas alamkategoorias, nendeks olid „keeldumine põhjendusega, et pole aega“ (nt: „mul on kiire“, „mul ei ole aega“); „keeldumine põhjendusega, et peab kuhugi minema“ (nt: „ma pean koju minema“, „pean trenni minema“); „keeldumine kuna lapsevanemad või autoriteedid keelavad“ (nt: „ema ei luba“, „mu arst ei luba mul selliseid asju süüa“) ning „keeldumine, kuna kutsuja on võõras“. Ka teised uuringus osalenud mainisid keeldumise põhjendamisel kõige sagedamini seda, et kutsuja on võõras (nt: „ma ei tunne teid“, „ma ei tule võõrastega kaasa“).

Tabel 4. Võõra kaasakutsumisel keeldumise kategooria „keeldumine põhjendusega“ alamkategooriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
pole aega	13	20.6	8	21.1	1	25	146	15.4
peab kuhugi minema	1	1.6	5	13.2	1	25	81	8.6
on muud tegemist, läheb üksi	4	6.3	0	0	0	0	25	2.6
ei taheta midagi vastu võtta	4	6.3	0	0	0	0	31	3.3
kodu on lähedal	1	1.6	2	5.3	0	0	44	4.7

keegi tuleb järele või ootab	4	6.3	4	10.5	0	0	104	11.0
ei vajata abi	13	20.6	3	7.9	0	0	209	22.1
lapsevanemad või autoriteedid keelavad	0	0	5	13.2	1	25	39	4.1
kutsuja on võõras	23	36.5	11	28.9	1	25	267	28.2

Kategooria „negatiivne hoiak võõra suhtes“ alamkategoriate mainingute sagedused on toodud tabelis 5. Ohvrid eristuvad teistest gruppidest selle poolest, et on kirjeldanud sagedamini võõra mitteusaldamist („*ma ei usalda sind*“), samas teised kiusamiskäitumises osalejad seda kordagi ei teinud. Võõra võimalikke kavatsusi kirjeldasid vaid kontrollgrupp ning kiusajad/ohvrid („*ta võib mind kuskile ära viia*“).

Tabel 5. Võõra kaasakutsumisel keeldumise kategooria „negatiivne hoiak võõra suhtes“ alamkategoriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
negatiivne hoiak võõra suhtes	2	40	3	100	1	50	32	48,5
võõra mitteusaldamine	3	60	0	0	0	0	24	36,4
võõra võimalikud kavatsused	0	0	0	0	1	50	10	15,2

Olukorra ohtlikkuse kirjeldamisel eristusid kaks alamkategoriat. Hirmu võõra ees kirjeldasid ühe maininguga nii ohvrid kui kiusajad ning kolmel korral ka kontrollgrupis osalejad („*ma ei julge*“, „*ma kardan sind*“). Kolm mainingut esines kontrollgrupis ka olukorra ohtlikkuse kirjeldamisel (nt: „*see võib ohtlik olla*“).

Tõhusate reageerimisviiside kategooria all eristusid neli alamkategoriat, mis on kirjeldatud tabelis 6. Ohvrid ja kiusajad kirjeldasid sagedamini lahkumist (nt: „*lihtsalt lähen minema*“), kontrollgrupi puhul esines sagedamini abi otsimise kirjeldamist (nt: „*ma kutsun politsei*“, „*kui te mind rahule ei jäta, annan ma endast märku*“).

Mittetõhusate reageerimisviiside kategooria koosnes kahest alamkategorias. Võõra kaasakutsumisel keeldumise kirjeldamisel loendati ebatsensuursete väljendite kasutamist kontrollgrupil 23, kiusajatel neljal ning ohvritel ühel korral (nt: „*mine p\*\*\*e*“, „*\*ropendan\**“). Üks maining kirjeldas ka füüsilist agressiooni ohvrite puhul („*torkan näpud silma*“). Kiusajate/ohvrite kirjeldustes ei mainitud kordagi ei tõhusaid ega mittetõhusaid reageerimisviise.

Tabel 6. Võõra kaasakutsumisel keeldumise kategooria „tõhusad reageerimisviisid“ alamkategooriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
lahkumine	6	85.7	2	100	0	0	13	28.3
ignoreerimine	1	14.3	0	0	0	0	11	23.9
huumori või sarkasmi kasutamine	0	0	0	0	0	0	6	13.0
abi otsimine	0	0	0	0	0	0	16	34.8

Kiusaja, ohvri, kiusaja/ohvri ning kontrollgrupi mainingute sageduse võrdlemiseks teostati hii-ruut testid kategooriate ja nende alamkategooriate suhtes. Verbaalse keeldumise puhul esinesid statistiliselt olulised erinevused põhjendusega keeldumise alamkategoorias „keeldumine koos lapsevanema või autoriteetse isiku keeluga“.

Kiusajad kasutasid lapsevanema või autoriteetse isiku keeluga põhjendamise abil keeldumist kontrollgrupiga võrreldes sagedamini ( $\chi^2=6,246$ ,  $p<0,05$ ). Ohvrid aga ei kasutanud võõra kaasakutsumisest keeldumise kirjeldamisel lapsevanema või autoriteetse isiku keeluga põhjendamist kordagi, ilmnedid statistilised erinevused nii kiusajate, kiusajate/ohvrite ning kontrollgrupi vahel (vastavalt:  $\chi^2=11.743$ ,  $p<0,01$ ;  $\chi^2=10.107$ ,  $p<0,01$ ;  $\chi^2=5.383$ ,  $p<0,05$ )

Võõra suhtes negatiivse hoiaku puhul esines statistiliselt oluline erinevus kiusajate/ohvrite ja kontrollgrupi vahel, kus kiusajad/ohvrid väljendasid keeldumise kirjeldamisel kontrollgrupiga võrreldes sagedamini negatiivset hoiakut võõra suhtes ( $\chi^2= 4.339$ ,  $p<0,05$ ).

Kaasakutsumisele reageerimise puhul tulid välja statistiliselt olulised erinevused ohvrite ja kontrollgrupi ning kiusajate ja kontrollgrupi võrdlemisel. Ohvrid kirjeldasid keeldumisel kontrollgrupiga võrreldes oluliselt sagedamini lahkumist või eemaldumist ( $\chi^2=19.314$ ,  $p<0,01$ ). Kiusajad kasutasid keeldumise kirjeldamisel võrreldes kontrollgrupiga sagedamini mittetõhusaid reageerimisviise – ebatsensuurseid väljendeid ( $\chi^2=8.229$ ,  $p<0,01$ ) ning ähvardamist ( $\chi^2=4.565$ ,  $p<0,05$ ).

### 6.1.2. Olukorra, kus õpilane ütleb võõrale „ei“, kirjeldus.

Teises küsimuses paluti õpilastel kirjeldada olukorda, kus nad võõrale inimesele „ei“ ütlevad. Selle vastustest moodustusid kuus kategooriat ning nende mainingute esinemissagedus on kirjeldatud tabelis 7. Kokku loendati 4203 mainingut, kõige sagedamini

esines keeldumist, pakkumist või küsimust ning võõra isikut kirjeldavaid maininguid kõigil uuritavatel gruppidel.

Tabel 7. Ohvrite, kiusajate, kiusajate/ohvrite ning kontrollgrupi mainingud olukorra, kus võõrale „ei“ öeldakse, kirjeldamiseks.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Keeldumine	83	31.8	57	36.8	17	43.6	1003	26.8
Pakkumine või küsimus	99	37.9	61	39.4	12	30.8	1412	37.7
Pakkumise või küsimuse situatsioon	4	1.5	1	0.6	1	2.6	188	5.0
Võõra tegevus	5	1.9	1	0.6	0	0	101	2.7
Võõras isik	68	26.1	35	22.6	9	23.1	1042	27.8
Pole olnud sellist olukorda	2	0.8	0	0	0	0	2	0.1
<b>Kokku maininguid</b>	<b>261</b>	<b>100</b>	<b>155</b>	<b>100</b>	<b>39</b>	<b>100</b>	<b>3748</b>	<b>100</b>

Keeldumise kategooria all eristunud alamkategooriad olid sarnased esimese küsimuse analüüsi tulemusel moodustunud kategooriatega. Nende mainingute sagedus on esitatud tabelis 8. Sarnaselt eelnevalt toodud tulemustele, loendati ka selle küsimuse puhul kõigi uuritavate gruppide kirjeldustest sagedamini otsest keeldumist ning põhjendusega keeldumist kirjeldavaid maininguid.

Tabel 8. Olukorra, kus võõrale „ei“ öeldakse kategooria „keeldumine“ alamkategooriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
otsene keeldumine	48	57.8	36	63.2	13	76.5	646	64.4
keeldumine koos põhjendusega	22	26.5	16	28.1	3	17.6	193	19.2
negatiivne hoiak võõra suhtes	3	3.6	1	1.8	0	0	11	1.1
olukorra ohtlikkus ja kahjulikud tagajärjed enda tervisele	6	7.2	2	3.5	1	5.9	46	4.6
tõhusad reageerimisviisid	4	4.8	2	3.5	0	0	98	9.8
mittetõhusad reageerimisviisid	0	0	0	0	0	0	7	0.7
ei ütleks "ei", inimesed aitavad üksteist	0	0	0	0	0	0	2	0.2

Pakkumise või küsimuse kategoorias eristusid selgelt kolm alamkategooriat, mille sagedused on esitatud tabelis 9. Millegi pakkumist (nt: „*pakub mulle midagi*“, „*pakub kommi*“, „*pakutakse flaiereid*“) ning kaasakutsumist (nt: „*kutsub mind kaasa*“, „*kutsub auto peale*“, „*pakub küüti*“) kirjeldavad mainingud esinesid kõigil gruppidel sagedamini kui

ettepanekute või küsimuste esitamist (nt: „*küsi telefoninumbrit*“, „*küsi raha*“, „*palu abi millegi otsimisel vms*“) kirjeldavaid maininguid, kusjuures nii kiusajate kui kiusajate/ohvrite puhul oli millegi pakkumise mainingute osakaal tunduvalt suurem.

Tabel 9. Olukorra, kus võõrale „ei“ öeldakse kategooria „pakkumine või küsimus“ alamkategooriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
millegi pakkumine	45	45.5	37	60.7	7	58.3	643	45.5
kaasakutsumine	39	39.4	21	34.4	3	25	582	41.2
ettepanekute või küsimuste esitamine	15	15.2	3	4.9	2	16.7	187	13.2

Pakkumise või küsimuse situatsiooni kirjeldamise mainingud jagunesid kuueks alamkategooriaks, nende sagedused on toodud tabelis 10. Kõige sagedamini kirjeldati teel või tänaval toimuvat interaktsiooni (ohvritel 75%, kontrollgrupil 44,7% situatsiooni kirjeldustest ning ka kiusajate/ohvrite kirjeldustes oli ühel korral seda mainitud). Kiusajate puhul kirjeldas pakkumise või küsimuse olukorda vaid üks pime aja maining. Kontrollgrupi kirjeldustest oli sagedamini kirjeldatud veel avalikus olukorras (nt: „*poes*“, „*peol*“, „*avalikult*“) ning interneti või telefoni teel interaktsiooni (nt: „*internetis*“, „*meili teel*“).

Tabel 10. Olukorra, kus võõrale „ei“ öeldakse kategooria „pakkumise või küsimuse situatsioon“ alamkategooriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
avalik	0	0	0	0	0	0	64	34
teel/tänaval	3	75	0	0	1	100	84	44.7
netis/telefoni teel	0	0	0	0	0	0	23	12.2
üksinda olles	0	0	0	0	0	0	7	3.7
pime aeg	1	25	1	100	0	0	7	3.7
halb ilm	0	0	0	0	0	0	3	1.6

Võõra tegevuse kategooria jagunes viieks alamkategooriaks, mille sagedused on toodud tabelis 11. Kiusajad/ohvrid oma kirjeldustes ei maininud võõra tegevust kordagi, kiusajatel esines üks tagakiusamise maining. Ohvrid kirjeldasid sagedamini võõra juurdetulemist ja vestluse alustamist, ühel korral kirjeldati ka auto peatamist. Kontrollgrupp kirjeldas

juurdetulemist ja rääkimist ning auto peatamist kõige sagedamini, veel kirjeldasid nad jälitamist ja pealekäimist (10,9% võõra tegevuse kirjeldustest).

Tabel 11. Olukorra, kus võõrale „ei“ öeldakse kategooria „võõra tegevus“ alamkategooriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
auto peatamine	1	20	0	0	0	0	39	38.6
juurdetulemine ja rääkimine	4	80	0	0	0	0	44	43.6
röövimine	0	0	0	0	0	0	4	4
jälitamine ja pealekäimine	0	0	0	0	0	0	11	10.9
tagakiusamine	0	0	1	100	0	0	3	3

Võõra isiku kategooria moodustasid kolm alamkategooriat, mille esinemissagedused on kirjeldatud tabelis 12. Kõige sagedamini kirjeldasid kõik uuritavad grupid neutraalset võõrast (nt: „keegi võõras“, „mees“). Tuttava või mingi ameti esindaja kirjeldusi (nt: „sõber“, „müüja“, „LHV mehed“) esines nii ohvritel kui kiusajatel ühel korral, samuti hälbiva käitumise kirjeldust (nt: „joodik“, „kommionu“). Kontrollgrupil esines mõlema alamkategooria kirjeldusi vähesel määral, kuid siiski sagedamini kui teistel gruppidel.

Tabel 12. Olukorra, kus võõrale „ei“ öeldakse kategooria „võõra isik“ alamkategooriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
võõras/tundmatu	66	97.1	33	94.3	9	100	960	92.1
tuttav/ameti esindaja	1	1.5	1	2.9	0	0	33	3.2
hälbiv käitumine	1	1.5	1	2.9	0	0	49	4.7

Kiusaja, ohvri, kiusaja/ohvri ning kontrollgrupi vastuste sageduse võrdlemiseks teostati hii-ruut testid nii kategooriate kui nende alamkategooriate lõikes. Statistiliselt olulised erinevused esinesid esimese kahe kategooria alamkategooriate võrdluses.

Verbaalse keeldumise puhul esines statistiliselt oluline erinevus kiusajate/ohvrite võrdlusel ohvrite ja kontrollgrupiga ning ohvrite ja kiusajate võrdlusel kontrollgrupiga. Kiusajad/ohvrid kirjeldasid ohvrite ja kontrollgrupiga võrreldes sagedamini otsest keeldumist (vastavalt:  $\chi^2=4.677$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=6.959$   $p<0,01$ ). Nii ohvrid kui kiusajad kirjeldasid

kontrollgrupiga võrreldes sagedamini põhjendusega keeldumist (vastavalt:  $\chi^2=5.171$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=7.86$   $p<0,01$ ).

Kirjeldades situatsiooni, milles õpilased keeldusid, esines statistilisi erinevusi pakkumise ja kaasakutsumise korral. Kogu pakkumise kategooria võrdlemisel selgus, et kiusajad kirjeldasid millegi pakkumist võrreldes kontrollgrupiga sagedamini ( $\chi^2=4.665$ ,  $p<0,05$ ).

Statistiliselt oluline erinevus ilmnes ka pakkumise alamkategooriate vahel. Võrreldes kontrollgrupiga kirjeldasid kiusajad olukorrana, kus nad võõrale "ei" ütleksid, sagedamini kommi või maiustuse pakkumist ( $\chi^2=9.129$ ,  $p<0,05$ ). Veel kirjeldasid kiusajad olukorrana, kus nad võõrale "ei" ütleksid, sagedamini nii legaalsete kui illegaalsete uimastite pakkumist nii ohvrite, kiusajate/ohvrite kui kontrollgrupiga võrreldes (vastavalt:  $\chi^2=4.648$   $p<0,05$ ;  $\chi^2=5.631$   $p<0,05$ ;  $\chi^2=8.057$ ,  $p<0,01$ ).

Kaasakutsumise kirjeldamisel esines statistiliselt oluline erinevus ohvrite ja kiusajate võrdlusel. Ohvrid kirjeldasid olukorrana, kus nad võõrale "ei" ütleksid, võrreldes kiusajatega sagedamini kaasa kutsumist midagi vastutasuks pakkudes ( $\chi^2=3.889$ ,  $p<0,05$ ).

## 6.2. Keeldumine kiusamise korral

Kiusamisega seotud olukorras keeldumise uurimisel oli esimeseks küsimuseks, kas õpilaste arvates on võimalik kiusamise korral „ei“ öelda. Õpilaste vastuste osakaalud on toodud tabelis 13.

Tabel 13. Õpilastevahelises kiusamises „ei“ ütlemise võimalikkuse jaotus.

Kas õpilastevahelises kiusamises on võimalik öelda ei?	A		B		C		D	
	N=61	%	N=36	%	N=9	%	N=832	%
Jah	31	50.8	26	72.2	6	66.7	553	66.5
Ei	28	45.9	11	30.6	3	33.3	277	33.3

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

Hii-ruut testi kasutades ilmnesid statistiliselt olulised erinevused ohvrite ja kontrollgrupi ning ohvrite ja kiusajate vastuste võrdlemisel. Nii kiusajate kui kontrollgrupi vastuste seas oli ohvrite vastustega võrreldes oluliselt rohkem märgitud, et õpilastevahelises kiusamises „ei“ ütlemine on võimalik (vastavalt:  $\chi^2= 4.28$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=6.149$ ,  $p<0,05$ ). Ohvrid märkisid ka kontrollgrupiga võrreldes oluliselt sagedamini, et „ei“ ütlemine ei ole võimalik ( $\chi^2=4.017$ ,  $p<0,05$ ).

Küsimuse teine osa palus õpilastel kirjeldada olukorda, kus õpilastevahelises kiusamises on võimalik „ei“ öelda. Õpilaste vastuste analüüsimiseks kasutati kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit, mille tulemusena moodustusi üheksa kategooriat. Kategooriaid kirjeldavate mainingute esinemissagedus uuritavate gruppide vastustes on toodud tabelis 14. Kokku loendati kiusamisolukorda kirjeldavaid maininguid 1782.

Tabel 14. *Ohvrite, kiusajate, kiusajate/ohvrite ning kontrollgrupi mainingud õpilastevahelise kiuamise korral keeldumise kirjeldamiseks.*

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Keeldumine kiusamise korral	26	28.3	10	14.5	6	46.2	348	21.6
Reageerimine kiusamise korral	6	6.5	1	1.4	0	0	100	6.2
Kõrvalseisja sekkumine kiusamise korral	5	5.4	5	7.2	0	0	101	6.3
Kiusamine	53	57.6	44	63.8	7	53.8	883	54.9
Kiusamise toimumiskoht	0	0	1	1.4	0	0	15	0.9
Kiusamiskäitumises osalejad	1	1.1	4	5.8	0	0	74	4.6
„Ei“ ütlemise tingimused	0	0	3	4.3	0	0	30	1.9
„Ei“ ütlemine ei ole võimalik	1	1.1	1	1.4	0	0	37	2.3
Ei oska kirjeldada/ei tea	0	0	0	0	0	0	20	1.2
<b>Kokku maininguid</b>	<b>92</b>	<b>100</b>	<b>69</b>	<b>100</b>	<b>13</b>	<b>100</b>	<b>1608</b>	<b>100</b>

Kõige sagedamini esines kõigi gruppide puhul kiusamist kirjeldavaid maininguid – ohvritel 57,6%, kiusajatel 63,8%, kiusajatel/ohvritel 53,8% ning kontrollgrupil 54,9% mainingutest. Kiusajad/ohvrid eristuvad teistest uuritavatest gruppidest selle poolest, et nende mainingud kirjeldasid vaid kahte kategooriat: kiusamist ning keeldumist kiusamise korral. Keeldumise kategooriat kirjeldavad mainingud esinesid sagedamini ka teiste gruppide puhul. Ülejäänud kategooriate esinemissagedus oli märgatavalt väiksem, teistest veidi suurema osakaaluga olid veel kiusamise korral reageerimise ning kõrvalseisja sekkumise kategooriad, kusjuures kiusajate puhul oli kõrvalseisja sekkumist kirjeldavate mainingute sagedus tunduvalt suurem ja reageerimist kiusamise korral mainiti vähem, samas ohvrite ja kontrollgrupi puhul olid need kategooriad üksteisele sarnase sagedusega.

Kategooria „keeldumine kiusamise korral“ jagunes kolmeks alamkategooriaks, mille sagedused on toodud tabelis 15. Kontrollgrupi ja ohvrite keeldumist kirjeldavate mainingute alamkategooriate esinemissagedused on üsna sarnased, mõlema grupi puhul on kõige sagedamini mainitud otsest keeldumist (nt: „Ei!“, „siis saab öelda „ei““) ning kõige vähem kehtestamist (nt: „seisan enda eest“, „sa ei löö mind enam“). Kiusajate mainingute osakaal

jaguneb sarnaselt eeltoodule, kuid erineb selle poolest, et otsest keeldumist kirjeldavate mainingute osakaal on tunduvalt suurem (80% mainingutest) ning kehtestamist ei ole kiusajad kordagi maininud. Kiusajate/ohvrite puhul on suurima sagedusega aga kindlat keeldumist kirjeldavad mainingud (nt: „*ma ei taha*““, „*siis võib öelda ära tee!*“).

Tabel 15. *Õpilastevahelise kiusamise kategooria „keeldumine kiusamise korral“ alamkategooriate mainingute sagedus.*

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>F</i>	%	<i>f</i>	%
otsene keeldumine	15	57.7	8	80	2	33.3	218	62.6
kindel keeldumine	7	26.9	2	20	3	50	76	21.8
kehtestamine	4	15.4	0	0	1	16.7	54	15.5

Kiusamise korral reageerimise kirjeldamisel esines kontrollgrupil ja kiusajatel sagedamini mittetõhusaid reageerimisviise (nt: „*lõön vastu*“, „*mitte neist välja teha või vahetada kooli*“) kirjeldavad mainingud (vastavalt 51% ja 100%) – kiusajate puhul esines vaid üks ignoreerimise maining („*siis ei pea vastama või saab lihtsalt ära minna*“). Ohvrite puhul esines sagedamini tõhusaid reageerimisviise kirjeldavaid maininguid (nt: „*et ei lähe teisele kallale*“, „*või räägid tema rahulikuks*“). Kiusajate/ohvrite puhul ei esinenud ühtegi kiusamise korral reageerimise mainingut. Antud kategooria alamkategooriate esinemissagedused on esitatud tabelis 16.

Tabel 16. *Õpilastevahelise kiusamise kategooria „reageerimine kiusamise korral“ alamkategooriate mainingute sagedus.*

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
mittetõhusad reageerimisviisid	1	16,7	1	100	0	0	51	51
tõhusad reageerimisviisid	4	66,8	0	0	0	0	26	26
abi otsimine	1	16,7	0	0	0	0	23	23

Kõrvalseisja sekkumise kategooria all eristus kaks alamkategooriat: kõrvalseisja sekkumine ning enda reaktsioonid. Kõrvalseisja sekkumise alamkategooria alla loetud mainingud kirjeldasid seda, kui keegi kõrvalseisjatest astub vahele (nt: „*ja siis keegi läheb vahele ja ütleb, et ära kiusa ja miks sa seda teed?*“). Enda reaktsioonide kirjeldamise alla loeti mainingud, mis kirjeldasid seda, kuidas vastaja ise sekkub kiusamisse (nt: „*siis ma lähen*“).

vahele ja ütlen „ei!““). Mainingute esinemissagedused on esitatud tabelis 17. Nii kiusajate kui ohvrite puhul esines sagedamini enda reaktsioone ehk kiusamisse sekkumist kirjeldavaid maininguid (nt: „siis ma lähen vahele ja ütlen ei tohi nõnda teha“), kontrollgrupi puhul olid mõlemat alamkategoriat kirjeldavad mainingud sarnase esinemissagedusega (vt tabel 17).

Tabel 17. Õpilastevahelise kiusamise kategooria „kõrvalseisja sekkumine kiusamise korral“ alamkategoriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
kõrvalseisja sekkub kiusamisse	1	20	1	20	0	0	44	43,6
enda reaktsioonid kiusamise korral	4	80	4	80	0	0	57	56,4

Kiusamise all eristunud alamkategoriaid kirjeldavate mainingute esinemissagedused on toodud tabelis 18. Kõigi gruppide vastustes esines kõige sagedamini kiusamise mõistet ja olemust kirjeldavaid maininguid (tahtlik, agressiivne käitumine, korduv, asümmeetria võimusuhetes, grupiviisiline kiusamine, düaadiline kiusamine, kiusaja ja ohvri roll, kiusamise mõju – nt: „kui on tegemist igapäevase kiusamisega“, „kui terve klass kiusab ühte õpilast“, ). Veel esines kõigil gruppidel sagedamini kiusamise liike kirjeldavaid maininguid (füüsiline kiusamine, asjade äravõtmine ja peitmine, verbaalne kiusamine, kaudne kiusamine, küberkiusamine – nt: „kui sind kiusatakse sõnadega“, „võtame ta koolikoti ära“, „kui nad kirjutavad netis sinu kohta midagi“) ja eakaaslaste survet kirjeldavaid maininguid (nt: „kui sind kutsutakse kiusama“, „kui keegi pakub sulle suitsu, aga sa ei taha“), kusjuures kiusajate/ohvrite puhul oli eakaaslaste surve osakaal teistest gruppidest suurem.

Tabel 18. Õpilastevahelise kiusamise kategooria „kiusamine“ alamkategoriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
kiusamise algatamine	1	2.1	1	2.3	0	0	9	1.1
kiusamise mõiste ja olemus	22	45.8	22	50.0	3	42.9	386	46.1
kiusamise liigid	17	35.4	14	31.8	2	28.6	249	29.7
eakaaslaste surve	7	14.6	7	15.9	2	28.6	147	17.5
hoiak kiusamise suhtes	0	0	0	0	0	0	18	2.1
sekkumise või keeldumise tagajärjed	1	2.1	0	0	0	0	29	3.5

Kiusamise toimumiskohta kirjeldasid ainult kontrollgrupi õpilased ning üks kiusaja. Kohana, kus kiusamine toimub, mainiti kooli ning järelvalveta kohta, kus pealtnägijaid ei ole (nt: „koolis“, „koolimaja taga“, „näiteks kui keegi kutsub sind nurgataha“). Kiusamiskäitumises osalejate kirjeldamisel esines kontrollgrupil kõige sagedamini kõrvalseisjate alamkategoriat kirjeldavaid maininguid (nt: „inimene, kes näeb pealt kiusamist“). Kiusajate ning ohvrite puhul esines sagedamini kiusajaid kirjeldavaid maininguid. Antud alamkategoriate esinemissagedused on toodud tabelis 19.

Tabel 19. Õpilastevahelise kiusamise kategooria „kiusamiskäitumises osalejad“ alamkategoriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
kiusajad	1	100	2	50	0	0	16	21.6
ohvrid	0	0	1	25	0	0	6	8.1
kõrvalseisjad	0	0	1	25	0	0	52	70.3

Tabelis 20 on esitatud „ei“ ütlemise tingimuste kategooria all eristunud alamkategoriate esinemissagedused. Ohvrite ja kiusajate/ohvrite puhul ei esinenud kordagi seda kategooriat kirjeldavaid maininguid. Kontrollgrupi mainingud jagunesid alamkategoriate vahel võrdlemisi ühtlaselt, teistest sagedamini esines neil julguse olemasolu tingimust kirjeldavaid maininguid („Kui on julgust siis saab seda alati öelda.“). Kiusajate puhul esines sagedamini sõprussuhete olulisust kirjeldavaid maininguid („teised lihtsalt hoolitsevad kõikidest ja keegi ei kiusa enam siis“).

Tabel 20. Õpilastevahelise kiusamise kategooria „ei“ ütlemise tingimused“ alamkategoriate mainingute sagedus.

	Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid		Kontrollgrupp	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
„ei“ saab öelda, kui on võimu	0	0	0	0	0	0	6	20
„ei“ saab öelda vanem inimene	0	0	1	33.3	0	0	4	13.3
„ei“ saab öelda, kui kiusamine ei ole veel tõsine	0	0	0	0	0	0	7	23.3
„ei“ saab öelda, kui on sõpru	0	0	2	66.7	0	0	3	10
„ei“ saab öelda, kui on julgust	0	0	0	0	0	0	10	33.3

Kiusaja, ohvri, kiusaja/ohvri ning kontrollgrupi vastuste sageduse võrdlemiseks teostati hii-ruut testid nii üldkategoriate kui nende alamkategoriate suhtes. Statistiliselt olulisi

erinevusi esines esimese kategooria, keeldumise kirjelduse puhul nii kogu kategooria kui ka selle alamkategooriate võrdlusel, kiusamisele reageerimise ning kiusamise kirjeldamise alamkategoorias ning keeldumise tingimuse alamkategoorias.

Verbaalse keeldumise puhul esines erinevus kiusaja/ohvri võrdlusel kiusajate ja kontrollgrupiga ning ohvrite võrdlusel kiusajatega. Ohvrid kasutasid kiusamisolukorras keeldumise kirjeldades kiusajatega võrreldes sagedamini verbaalset keeldumist ( $\chi^2=4.305$ ,  $p<0,05$ ). Kiusajad/ohvrid kasutasid kiusamisolukorda kirjeldades võrreldes nii kiusajate kui kontrollgrupiga sagedamini verbaalset keeldumist (vastavalt:  $\chi^2=6.982$ ,  $p<0,01$ ;  $\chi^2=4.539$ ,  $p<0,05$ ). Veel kirjeldasid kiusajad/ohvrid võrreldes kiusajate ja kontrollgrupiga sagedamini kindlat keeldumist (vastavalt:  $\chi^2=7.779$ ,  $p<0,01$ ;  $\chi^2=9.367$ ,  $p<0,01$ ).

Kiusajad ei toonud kiusamisolukorras keeldumise kirjeldamisel kordagi välja kehtestamist ning ohvrite, kiusajate/ohvrite ja kontrollgrupiga võrreldes ilmses sel puhul ka statistiliselt oluline erinevus (vastavalt:  $\chi^2=4.791$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=6.215$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=4.616$ ,  $p<0,05$ ).

Kiusamisele reageerimise kirjeldamisel tuli välja erinevus kiusajate ja ohvrite võrdlusel – ohvrid võrreldes kiusajatega kirjeldasid kiusamisolukorras keeldumise kirjeldamisel sagedamini tõhusaid reageerimisviise ( $\chi^2=4.791$ ,  $p<0,05$ ).

Statistiliselt oluline erinevus esines kiusaja ja kontrollgrupi võrdlusel kiusamise liikide kirjeldusel. Kiusajad kirjeldasid kontrollgrupiga võrreldes füüsilist kiusamist sagedamini ( $\chi^2=10.015$ ,  $p<0,05$ ).

Keeldumise tingimuste kirjeldamisel esines statistiliselt oluline erinevus alamkategoorias „,ei“ saab öelda, kui on sõpru“ kiusajate võrdlusel ohvrite ning kontrollgrupiga. Kiusajad tõid ohvrite ja kontrollgrupiga võrreldes sagedamini välja "ei" ütlemise tingimuseks sõprade olemasolu (vastavalt:  $\chi^2=3.843$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=16.37$ ,  $p<0,01$ ).

Viimaseks uuriti õpilastelt, milliseid vastuseid etteantute seast kasutaksid nad õpilastevahelise kiusamise korral tõenäolisemalt. Õpilased said valida 14 variandi seast nii palju või vähe kui nad soovisid. Etteantud vastusevariandid olid järgmised: (1) Palun ära naera mu üle!; (2) Ära naera mu üle!; (3) Palun ära räägi minu kohta kuulujutte!; (4) Ära räägi minu kohta kuulujutte!; (5) Palun ära kirjuta minu kohta inetusi!; (6) Ära kirjuta minu kohta inetusi!; (7) Palun ära jäta mind mängust välja!; (8) Ära jäta mind mängust välja!; (9) Palun ära narrita mind!; (10) Ära narrita mind!; (11) Palun ära kirjuta mulle internetis solvavaid kommentaare!; (12) Ära kirjuta mulle internetis solvavaid kommentaare!; (13) Palun ära löö mind!; (14) Ära löö mind!.

Kuna selle küsimusega sooviti uurida, kas õpilased kasutaksid õpilastevahelises kiusamises tõenäolisemalt otsesest keeldumist või paludes keeldumist, ei analüüsitud iga vastusevaliku tulemusi eraldi vaid kõik otsesed ning paluvad vastused arvestati kokku kaheks näitajaks.

Võrreldes tulemusi hii-ruut testi abil, ilmnesid statistiliselt olulised erinevused kontrollgrupi võrdlusel kõigi kiusamiskäitumises osalejate gruppidega, ohvrite võrdlusel teiste kiusamiskäitumises osalevate gruppidega ning kiusaja võrdlusel kõigi teiste gruppidega.

Selgus, et kontrollgrupp kasutaks õpilastevahelise kiusamise olukorras paludes keeldumist nii ohvrite, kiusajate kui kiusajate/ohvritega võrreldes sagedamini (vastavalt:  $\chi^2=10.715$ ,  $p<0,01$ ;  $\chi^2=28.698$ ,  $p<0,01$ ;  $\chi^2=10.868$ ,  $p<0,01$ ). Samas kasutaksid ka ohvrid kiusajate ja kiusajate/ohvritega võrreldes sagedamini paludes keeldumist (vastavalt:  $\chi^2=6.172$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=4.093$ ,  $p<0,05$ ). Kiusajad võrreldes nii ohvrite, kiusajate/ohvrite kui kontrollgrupiga kasutaksid sagedamini õpilastevahelise kiusamise korral otsesest keeldumist (vastavalt:  $\chi^2=5.252$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=6.285$ ,  $p<0,05$ ;  $\chi^2=18.236$ ,  $p<0,01$ ).

### 6.3. Keeldumine uimastite pakkumise korral

Ankeedi teise osa analüüsimisel kasutati MS Office Exceli andmeanalüüsi. T-testi abil selgitati välja statistilised erinevused ohvrite, kiusajate, kiusajate/ohvrite ning kontrollgrupi vastuste keskmistes väärtustes.

Esimene küsimus uuris uimastite pakkumiste arvu viimase 12 kuu jooksul. Tabelis 21 on kirjeldatud ohvrite, kiusajate, kiusajate/ohvrite ning kontrollgrupi vastuste keskmised ning t-statistiku väärtused koos olulisuse määraga.

Keskmiselt pakuti viimase 12 kuu jooksul vastajatele tubakat 1—3 korral (keskmine väärtus 1,575), alkoholi 2—6 korral (keskmine väärtus 2,226) ning illegaalseid uimasteid 0—1 korral (keskmine väärtus 0.390), kusjuures ohvrite ning kiusajate/ohvrite keskmine alkoholi pakkumise sageduse väärtus oli alla 2, mis tähendab, et nemad märkisid alkoholi pakkumiste arvuks keskmiselt kuni 3 korda 12 kuu jooksul.

Tubaka pakkumise sageduse puhul ei leitud statistiliselt olulisi erinevusi keskmiste väärtuste vahel ühegi grupi omavahelisel võrdlusel.

Statistiliselt olulised erinevused esinesid ohvrite ja kiusajate ning ohvrite ja kontrollgrupi vahel, kui küsiti, mitmel korral viimase 12 kuu jooksul pakuti õpilasele alkoholi. Nii kiusajate kui kontrollgrupiga võrreldes oli ohvrite alkoholipakkumiste arv keskmiselt oluliselt väiksem ( $p<0,05$ ). Kiusajate ning kiusajate/ohvrite ja ohvrite ning

kiusajate/ohvrite ega kiusajate või kiusajate/ohvrite ning kontrollgrupi pakkumiste sageduste vahel statistiliselt olulisi erinevusi välja ei tulnud.

Viimase 12 kuu jooksul illegaalsete uimastite pakkumise keskmiste näitajate vahel seoses sagedusega oli statistiliselt oluline erinevus kontrollgrupiga võrreldes nii ohvritel, kiusajatel kui kiusajatel/ohvritel. Kõigi kolme rühma keskmiste võrdlusel kontrollgrupiga oli  $p < 0,01$ , seega on tegu statistiliselt olulise erinevusega, kus kiusamiskäitumises osalejatele pakutud illegaalsete uimastite sagedus viimase 12 kuu jooksul on oluliselt väiksem kui kontrollgrupil. Kiusamiskäitumises osalevate gruppide endi vahel vastavates keskmistes statistiliselt olulisi erinevusi ei esinenud.

Tabel 21. Uimastite pakkumiste arvu keskmised hinnanguskaaladel, *t*-statistiku väärtused ja olulisuse määrad.

Mitmel korral viimase 12 kuu jooksul on Sulle pakutud...	A N=61	B N=36	C N=9	D N=832	A vs B t	A vs C t	B vs C t	A vs D t	B vs D t	C vs D t
...tubakat?	1,367	1,583	1,222	1,594	-0,594	0,191	0,464	-0,981	-0,036	-0,513
...alkoholi	1,700	2,444	1,444	2,263	-2,028*	0,349	1,348	-2,221*	0,643	-1,181
...seadusega keelatud narkootilisi aineid?	0,100	0,111	0,000	0,428	-0,123	1,625	1,673	-4,665**	-4,247**	-12,568**

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

\* $p < 0,05$

\*\* $p < 0,01$

Tubakast keeldumisel kasutasid vastanud õpilased otsest keeldumist keskmiselt 2—3 korral (keskmine väärtus 2,788), põhjendades keeldumist samuti 2—3 korral (keskmine väärtus 2,179), vältimist 1—2 korral (keskmine väärtus 1,8) ning eemaldumist samuti 1—2 korral (keskmine väärtus 1,273). Kõikide uuritavate gruppide puhul oli keskmiselt kõige sagedamini kasutatud strateegiaks otsene keeldumine ehk „ei“ ütlemine.

Tubakast keeldumisel kasutatavate strateegiate puhul (tabel 22) ilmnis statistiliselt oluline erinevus põhjendades keeldumise kasutamisel kiusajate ning kiusajate/ohvrite ja kiusajate ning kontrollgrupi vahel (mõlemal juhul  $p < 0,05$ ). Kiusajad kasutasid põhjendades keeldumise strateegiat oluliselt vähem kui kiusajad/ohvrid ja kontrollgrupp.

Statistiliselt oluline erinevus tekkis tubakast keeldumisel ohvrite ja kontrollgrupi vahel nii vältimise kui eemaldumise strateegiate kasutamisel. Nimelt kasutasid ohvrid keskmiselt oluliselt rohkem tubaka pakkumisega seotud olukordades inimeste või olukordade vältimist ning sarnastest olukordadest eemaldumist kui kontrollgrupp (mõlemal juhul  $p < 0,05$ ). Otsese keeldumise strateegia kasutamise puhul ei esinenud ühegi grupi võrdluses statistiliselt olulisi erinevusi.

Tabel 22. Tubaka pakkumisest keeldumisel erinevate strateegiate kasutamise sageduse keskmised hinnanguskaaladel, *t*-statistiku väärtused ja olulisuse määrad.

Mitmel korral viimase 12 kuu jooksul oled sa keeldunud tubakast...	A N=61	B N=36	C N=9	D N=832	A vs B t	A vs C t	B vs C t	A vs D t	B vs D t	C vs D t
...öeldes "ei"?	3,245	3,176	6,111	2,701	0,074	-1,421	-1,422	0,917	0,646	1,761
...öeldes "ei" ja põhjendades keeldumist?	2,415	1,409	5,167	2,161	1,592	-1,561	-2,145*	0,525	-1,701*	1,764
...vältides olukordi/inimesi, kus on tegemist tubakaga?	2,700	1,941	3,778	1,704	0,985	-0,572	-0,970	1,832*	0,417	1,144
...eemaldudes ja lahkudes, kui on tegu tubaka pakkumisega?	2,236	1,588	4,222	1,155	0,850	-1,100	-1,451	2,032*	0,770	1,772

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

\**p*<0,05

\*\**p*<0,01

Alkoholist keeldumisel kasutasid uuritavad nii otsesest kui põhjendades keeldumist keskmiselt 2—3 korral (keskmine väärtus vastavalt 2,63 ja 2,3), vältimist 1—2 korral (keskmine väärtus 1,657) ning eemaldumist samuti 1—2 korral (keskmine väärtus 1,105). Kõikide uuritavate gruppide puhul oli keskmiselt kõige sagedamini kasutatud strateegiaks otsene keeldumine.

Alkoholist keeldumise strateegiate kasutamisel (tabel 23) tuli välja erinevus ohvrite ja kiusajate/ohvrite vahel otsese keeldumise ning põhjendades keeldumise puhul. Selgus, et kiusajad/ohvrid on kasutanud alkoholist keeldumisel nii otsesest kui põhjendades keeldumist sagedamini kui ohvrid. Teiste gruppide vahelises võrdluses seoses teiste keeldumisstrateegiatega statistiliselt olulisi erinevusi ei leitud. Samuti ei olnud statistiliselt olulisi erinevusi illegaalsetest uimastitest keeldumise strateegiate kasutamisel ühegi grupi võrdlusel teiste gruppidega (tabel 24).

Tabel 23. Alkoholi pakkumisest keeldumisel erinevate strateegiate kasutamise sageduse keskmised, *t*-statistiku väärtused ja olulisuse määrad.

Mitmel korral viimase 12 kuu jooksul oled sa keeldunud alkoholist...	A N=61	B N=36	C N=9	D N=832	A vs B t	A vs C T	B vs C t	A vs D t	B vs D t	C vs D t
...öeldes "ei"?	2,426	2,629	5,722	2,608	-0,271	-1,886*	-1,749	-0,359	0,036	1,852
...öeldes "ei" ja põhjendades keeldumist?	1,764	1,929	5,438	2,321	-0,242	-1,916*	-1,798	-1,329	-0,705	1,659
...vältides olukordi/inimesi, kus on tegemist alkoholiga?	1,769	1,431	3,778	1,635	0,522	-1,080	-1,253	0,303	-0,412	1,183
...eemaldudes ja lahkudes, kui on tegu alkoholi pakkumisega?	1,420	1,000	4,438	1,052	0,719	-1,515	-1,733	0,829	-0,130	1,739

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

\**p*<0,05

\*\**p*<0,01

Illegaalsetest uimastitest keeldumisel kasutasid vastanud õpilased kõiki strateegiaid keskmiselt kuni ühel korral (keskmised väärtused jäid kõik alla 1). Illegaalsetest uimastitest keeldumisel erinesid grupiti sagedamini kasutatud strateegiad: ohvrid kasutasid kõige sagedamini otsest keeldumist, kiusajad põhjendades keeldumist, kiusajad/ohvrid vältimist ning eemaldumist ja kontrollgrupp vältimise strateegiat.

Tabelis 4 on esitatud illegaalsetest uimastitest keeldumine, kuid ühegi strateegia kasutamise puhul ei esinenud gruppide vahel statistiliselt olulisi erinevusi.

Tabel 24. *Illegaalsete uimastite pakkumisest keeldumisel erinevate strateegiate kasutamise sageduse keskmised hinnanguskaaladel, t-statistiku väärtused ja olulisuse määrad.*

Mitmel korral viimase 12 kuu jooksul oled sa keeldunud illegaalsetest uimastitest...	A N=61	B N=36	C N=9	D N=832	A vs B t	A vs C t	B vs C t	A vs D t	B vs D t	C vs D t
...öeldes "ei"?	1,224	1,200	2,750	0,954	0,032	-0,821	-0,816	0,581	0,399	0,996
...öeldes "ei" ja põhjendades keeldumist?	0,929	1,259	2,750	0,935	-0,445	-0,989	-0,782	-0,015	0,507	1,007
...vältides olukordi/inimesi, kus on tegemist illegaalsete uimastitega?	1,030	0,948	3,143	0,968	0,119	-1,019	-1,045	0,141	-0,036	1,071
...eemaldudes ja lahkudes, kui on tegu illegaalsete uimastite pakkumisega?	1,071	0,879	3,143	0,814	0,280	-0,998	-1,080	0,574	0,122	1,147

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

\*p<0,05

\*\*p<0,01

Hüpoteetilises alkoholipakkumise situatsioonis kogu vastanute keskmine väärtus otseste keeldumise kasutamise tõenäosusest on 2,38, mis tähendab, et keskmiselt vastanud tõenäoliselt kasutaksid otsest keeldumist. Sama tulemus saadi põhjendades keeldumise ning lahkumise kasutamise tõenosuse kohta (keskmised väärtused vastavalt 2,099 ja 2,415). Vältimise kasutamise keskmine väärtus on 2,735, mis tähendab, et keskmiselt vastanud vältimise strateegiat tõenäoliselt ei kasutaks. Ohvrid, kiusajad/ohvrid ning kontrollgrupp märkisid keskmiselt sagedamini, et kasutaksid peol alkoholi pakkumise korral tõenäoliselt põhjendades keeldumist. Kiusajad seevastu märkisid keskmiselt sagedamini, et kasutaksid tõenäoliselt otsest keeldumist.

Hüpoteetilistes situatsioonides keeldumise strateegiate valiku analüüsimisel selgus olulisi erinevusi alkoholist keeldumisel (tabel 25) kiusajate ning kontrollgrupi vahel. Kiusajad märkisid vähem sagedamini, et kasutaksid tõenäoliselt peol alkoholist keeldumiseks põhjendamist kontrollgrupiga võrreldes (p<0,05). Teiste strateegiate hüpoteetilisel

kasutamisel alkoholist keeldumisel ei esinenud statistiliselt olulisi erinevusi ühegi grupi omavahelises võrdluses.

Tabel 25. Hüpoteesilises alkoholipakkumise situatsioonis keeldumisel erinevate strateegiate kasutamise sageduse keskmised hinanguskaaladel, t-statistiku väärtused ja olulisuse määrad.

Kui su sõber pakuks Sulle peol olles alkoholi, kas Sa...	A N=61	B N=36	C N=9	D N=832	A vs B t	A vs C t	B vs C t	A vs D t	B vs D t	C vs D t
...ütilleks "ei" ilma seda põhjendamata?	2,441	2,333	2,333	2,379	0,505	0,251	0,000	0,464	-0,266	-0,112
...seletaks, miks Sa alkoholist keeldud?	2,153	2,443	2,111	2,080	-1,316	0,088	0,675	0,597	1,920*	0,069
...väldiks sellesse olukorda sattumist, sest arvad, et seal võidakse alkoholi pakkuda?	2,672	2,853	3,000	2,731	-0,859	-0,829	-0,361	-0,431	0,724	0,718
...lahkuks ilma alkoholi vastu võtmata?	2,310	2,486	2,444	2,419	-0,744	-0,287	0,086	-0,723	0,351	0,056

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

\*p<0,05

\*\*p<0,01

Hüpoteesilises tubakapakkumise situatsioonis on kogu vastanute keskmised väärtused otsese keeldumise, põhjendades keeldumise ning lahkumise strateegiate kasutamise tõenäosusest vastavalt 2,071, 1,959 ja 1,990, mis tähendab, et keskmiselt uuritavad tõenäoliselt kasutaksid antud strateegiaid tubakapakkumisest keeldumisel. Vältimise kasutamise keskmine väärtus oli sarnaselt alkoholipakkumisele kõrgem, siin 2,530, mis tähendab, et keskmiselt vastanud vältimise strateegiat tõenäoliselt ei kasutaks. Ohvrite grupp märkis keskmiselt sagedamini, et kasutaksid peol tubaka pakkumise korral tõenäoliselt lahkumist; kiusajad põhjendades keeldumist ja lahkumist; kiusajad/ohvrid otsest ja põhjendades keeldumist; ning kontrollgrupp põhjendades keeldumist.

Ohvrite ja kiusajate grupi võrdlusel ilmnesid statistiliselt olulised erinevused nii hüpoteesilisel tubakast (tabel 26) kui illegaalsetest uimastitest (tabel 27) keeldumisel. Mõlemal korral märkisid ohvrid statistiliselt oluliselt sagedamini, et kasutaksid keeldumiseks tõenäoliselt situatsioonist lahkumist võrreldes kontrollgrupiga (mõlemal juhul p<0,05). Teiste strateegiate hüpoteesilisel kasutamisel nii tubakast kui illegaalsetest uimastitest keeldumisel ei leitud erinevusi ühegi grupi võrdluses.

Tabel 26. Hüpoteesilises tubakapakkumise situatsioonis keeldumisel erinevate strateegiate kasutamise sageduse keskmised hinnanguskaaladel, t-statistiku väärtused ja olulisuse määrad.

Kui su sõber pakuks Sulle peol olles tubakat,	A N=61	B N=36	C N=9	D N=832	A vs B t	A vs C t	B vs C t	A vs D t	B vs D t	C vs D t
--	-----------	-----------	----------	------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------

kas Sa...	A	B	C	D	A vs B	A vs C	B vs C	A vs D	B vs D	C vs D
...ütteks "ei" ilma seda põhjendamata?	1,983	2,200	1,889	2,074	-0,911	0,252	0,770	-0,682	0,619	-0,525
...seletaks, miks Sa tubakast keeldud?	2,000	2,057	1,889	1,952	-0,255	0,298	0,422	0,376	0,552	-0,179
...väldiks sellesse olukorda sattumist, sest arvad, et seal võidakse tubakat pakkuda?	2,345	2,600	2,333	2,543	-1,018	0,026	0,586	-1,291	0,278	-0,511
...lahkuks ilma tubakat vastu võtmata?	1,724	2,057	2,000	2,008	-1,503	-0,646	0,128	-2,171*	0,264	-0,019

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

\*p<0,05

\*\*p<0,01

Hüpoteetilises illegaalsete uimastite pakkumise situatsioonis jäid kogu vastanute keskmised väärtused kõigi strateegiate kasutamise tõenäosuse kohta alla 2, mis tähendab, et keskmiselt vastasid õpilased sagedamini, et nad tõenäoliselt kasutaksid nii otsest kui põhjendades keeldumist, vältimist ning eemaldumist illegaalsetest uimastitest keeldumisel (keskmised väärtused vastavalt: 1,768; 1,705; 1,832; 1,511). Kõik uuritavad grupid märkisid keskmiselt kõige sagedamini, et kasutaksid peol illegaalsete uimastite pakkumise korral tõenäoliselt vältimise strateegiat, ehk õpilased väldiks minemist sellistele pidudele, kus võidaks illegaalseid uimasteid tarvitada.

Tabel 27. Hüpoteetilises illegaalsete uimastite pakkumise situatsioonis keeldumisel erinevate strateegiate kasutamise sageduse keskmised hinnanguskaaladel, t-statistiku väärtused ja olulisuse määrad.

Kui su sõber pakuks sulle peol olles illegaalseid uimasteid, kas Sa...	A N=61	B N=36	C N=9	D N=832	A vs B t	A vs C t	B vs C t	A vs D t	B vs D t	C vs D t
...ütteks "ei" ilma seda põhjendamata?	1,667	1,750	1,667	1,777	-0,371	0,000	0,176	-0,763	-0,151	-0,250
...seletaks, miks Sa illegaalsetest uimastitest keeldud?	1,633	1,543	2,000	1,714	0,459	-0,710	-0,876	-0,609	-1,115	0,571
...väldiks sellesse olukorda sattumist, sest arvad, et seal võidakse illegaalseid uimasteid pakkuda?	1,763	1,714	1,778	1,843	0,236	-0,036	-0,148	-0,585	-0,804	-0,163
...lahkuks ilma illegaalseid uimasteid vastu võtmata?	1,345	1,314	1,333	1,535	0,180	0,033	-0,053	-1,762*	-1,595	-0,601

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

\*p<0,05

\*\*p<0,01

Uurides perekonnaliikme pakutud alkoholist keeldumise kindlust, oli kõigi vastanute keskmise väärtus 2,445 – see tähendab, et õpilased on kahevahel, kas nad keelduksid või ei (,2“=kindel, „3“=ei ole kindel). Sõbra pakutud illegaalsest uimastist keeldumise kindluse

keskmise väärtus oli kõigi vastanute puhul 1,42, mis tähendab, et õpilased märkisid sagedamini, et nad on täiesti kindlad, et nad keelduksid. Eakaaslase pakutud tubakast keeldumise kindluse keskmine väärtus oli kõigi vastanute puhul 1,645, mis tähendab, et õpilased märkisid sagedamini, et nad on kindlad, et nad keelduksid pakkumisest (vt tabel 28).

Uimastitest keeldumise kindluse analüüsimisel selgusid statistiliselt olulised erinevused ohvrite ja kiusajate ning ohvrite ja kontrollgrupi vahel. Ohvrid olid võrreldes kiusajatega kindlamad, et nad keelduksid, kui perekonnaliige pakuks neile alkoholi ( $p < 0,05$ ). Võrreldes kontrollgrupiga olid ohvrid kindlamad, et nad keelduksid, kui lähedane sõber pakuks illegaalseid uimasteid ( $p < 0,05$ ). Ning eakaaslase tubaka pakkumisest keeldumises olid ohvrid keskmiselt kindlamad kui kiusajad ( $p < 0,01$ ) ja kontrollgrupp ( $p < 0,05$ ).

Tabel 28. Uimastite pakkumisel keeldumise kindluse keskmised sagedused hinnanguskaaladel, *t*-statistiku väärtused ja olulisuse määrad.

Oled Sa kindel, et Sa ütleks "ei", kui...	A	B	C	D	A vs B	A vs C	B vs C	A vs D	B vs D	C vs D
	N=61	N=36	N=9	N=832	t	t	T	t	t	t
...perekonnaliige pakuks Sulle alkoholi?	2,317	2,694	2,000	2,448	-1,859*	0,790	1,702	-0,953	1,566	-1,181
...lähedane sõber pakuks Sulle illegaalseid uimasteid?	1,250	1,306	1,375	1,438	-0,387	-0,326	-0,177	-2,204*	-1,093	-0,168
...eakaaslane koolist pakuks Sulle tubakat?	1,407	1,889	1,875	1,649	-2,539**	-1,143	0,032	-2,376*	1,443	0,566

A=ohvrid; B=kiusajad; C=kiusajad/ohvrid; D=kontrollgrupp

\* $p < 0,05$

\*\* $p < 0,01$

## 7. ARUTELU

Antud uurimuse eesmärk oli võrrelda kiusamiskäitumises osalenute (ohvrite, kiusajate, kiusajate/ohvrite) ning kiusamiskäitumises mitteosalenute keeldumisoskusi uimastite pakkumise, kiusamise ning võõraga kaasaminemise korral.

Võõraga kaasaminemisest keeldumise puhul kirjeldasid kõik uuritavad grupid sagedamini otsest ning põhjendades keeldumist. Otsest keeldumist kirjeldati sagedamini kasutades väljendeid „ei soovi, ei taha, ei saa, ei tohi“. Põhjendades keeldumisel viidati sagedamini võõra isikule ehk keeldumise põhjenduseks toodi sagedamini see, et õpilased kaasakutsujat ei tunne.

Kirjeldades olukorda, kus õpilased võõrale inimesele „ei“ ütlevad, esines kõigi gruppide puhul sagedamini keeldumist, pakkumist või küsimust ning võõra isiku kirjeldusi. Pakkumise või küsimuse kirjeldamisel esines kõigil uuritavatel gruppidel sagedamini just millegi

(maiustuste, teenuste, raha, uimastite) pakkumise kirjeldust ning veidi vähem kaasakutsumise kui tegevuse enda kirjeldust. Kiusajad kirjeldasid teistest sagedamini kahtlaste ainete ning uimastite pakkumist. Seega võib öelda, et võõrale inimesele „ei“ ütlemine seostub õpilaste jaoks millegi (sagedamini kommi, maiustuste) pakkumisega, mainiti ka „kommionu“, ning kiusajate jaoks veel ka uimastite pakkumisega.

Olukorra, kus pakkumine või küsimus esines, kirjeldamisel mainisid nii ohvrid, kiusajad/ohvrid kui kontrollgrupp sagedamini teed või tänavat. Kontrollgrupil esines sagedamini veel avalikus kohas ning interneti või telefoni teel toimuva interaktsiooni kirjeldust. Õpilased, eriti kontrollgrupp, ei kirjeldanud keeldumise olukorrana ainult riskiga seotud situatsioone, vaid ka igapäevaseid, näiteks telefonimüüjate või pensionisamba pakkujatega seotud olukordi, millest võib järeldada, et õpilased ei seosta keeldumist vaid enesele ohtlike tegevustega vaid on suutnud üldistada oma õigust keelduda ka tavaelus ettetulevatele situatsioonidele.

Kiusamisolukorra kirjeldamisel esines kõigi gruppide puhul kõige sagedamini kiusamiskäitumisega seonduva (kiusamise liikide, kiusamise olemuse, hoiaku kiusamise suhtes) ning kiusamise korral keeldumise kirjeldamist. Kiusamise korral keeldumise kirjeldamiseks kasutasid kõik uuritavad grupid peale kiusajate/ohvrite sagedamini otsust keeldumist, kiusajatel/ohvritel esines kõige sagedamini kindlat keeldumist. Kehtestamist kiusamise korral mainisid kõik grupid vähem sagedaselt, kusjuures kiusajatel ei esinenud ühtegi kehtestamise kirjeldust.

Kiusamise kirjeldustest esines kõigil gruppidel sagedamini kiusamise mõistele ning olemusele viitavaid kirjeldusi. Sealhulgas toodi sagedamini välja kiusaja ja ohvri rollis olija kirjeldusi. Seejärel kiusamise liikide ning eakaalsate surve kirjeldusi, kusjuures kiusajatel/ohvritel esinesid need võrdse sagedusega.

Kiusamise korral keeldumise tingimusi ei kirjeldanud ohvrid ega kiusajad/ohvrid kordagi. Kiusajad kirjeldasid sagedamini sõprade olulisust kiusamise korral keeldumise puhul, mis on kooskõlas kiusajatel kiusamise ohvrite valiku põhimõtetega – ohvrid on sotsiaalselt positsioonilt sotsiaalse grupi äärealadel ning neil ei pruugi olla klassis sõpru, kes neid toetaks ning kaitseks (Olweus, 1996; Sullivan et al, 2004). Kontrollgrupp kirjeldas sagedamini keeldumise tingimusena, et keelduja peab olema julge – ohvreid nähakse tihti tagasihoidlikumate ning arglikena, kes ei julge kiusajale vastu hakata (Olweus, 1996; Sullivan et al, 2004).

Uimastitest keeldumise strateegiate hüpoteetilise kasutamise uurimisel selgus, et ohvrid kasutaksid põhjendamist tõenäolisemalt alkoholist keeldudes ning lahkumist nii tubakast kui

illegaalsetest uimastitest keeldumisel. Kiusajad kasutaksid tõenäolisemalt otsest keeldumist alkoholi pakkumise puhul ning põhjendamist ja lahkumist tubaka pakkumisel.

Kiusajad/ohvrid ning kiusamiskäitumises mitteosalevad kasutaksid nii tubakast kui alkoholist keeldumisel tõenäolisemalt põhjendamist ning illegaalsetest uimastitest keeldumisel kasutaksid kõik grupid ühtemoodi tõenäolisemalt lahkumise strateegiat. Põhjendamise strateegia kasutamise sagedasem märkimine on kooskõlas Nichols jt (2010) uurimistulemustega, kus leiti noorukite hinnangutest keeldumisstrateegiate efektiivsusele, et napi „ei“ asemel peeti tõhusamaks detailse ja ratsionaalse argumendi esitamist.

Esimeseks hüpoteesiks püstitati: ohvrid kasutavad kiusajate ning kontrollgrupiga võrreldes harvem otsest keeldumist kiusamise korral. Hüpotees leidis osaliselt kinnitust. Ohvrid kontrollgrupiga võrreldes ei esinenud statistiliselt olulisi erinevusi kiusamisolukorras keeldumise kirjelduste sageduses ning valikvastustega küsimusest selgus, et kiusamiskäitumises mitteosalejad kasutaksid võrreldes kõigi kiusamiskäitumises osalevate õpilaste gruppidega oluliselt sagedamini kiusamisolukorras paludes keeldumist.

Võrreldes ohvrite ja kiusajate gruppe selgus valikvastustega küsimuse analüüsist, et kiusajad kasutaksid otsest keeldumist kiusamise korral kõigi teiste gruppidega, ka ohvritega võrreldes sagedamini. Veel vastasid ohvrid nii kontrollgrupi kui kiusajatega võrreldes oluliselt harvem, et õpilastevahelise kiusamise korral on võimalik „ei“ öelda ning kontrollgrupiga võrreldes sagedamini, et „ei“ ei ole võimalik öelda.

Samas selgus kiusamisest keeldumise kirjeldamise avatud küsimuse vastuste analüüsi tulemusena, et ohvrid mainisid võrreldes kiusajatega sagedamini nii verbaalset keeldumist kui tõhusaid reageerimisviise. Võib järeldada, et ohvrid tunnevad kiusajatega võrreles rohkem tõhusaid viise kiusamisele reageerimiseks ning oskavad ka sõnastada keeldumist kiusamise korral, mis tähendab, et ohvrite oskused kiusamise korral keelduda ei pruugi olla puudulikud, kuid neil võib olla vähem usku nende oskuste kasutamise efektiivsusesse või enda võimetesse neid tõhusalt kasutada.

See on kooskõlas ka kirjandusega – ohvrid iseloomustatakse tavaliselt kui ebakindlaid, madala enesehinnanguga õpilasi kes tunnevad ennast kiusamisolukorras abitult ega usu, et nad saaksid midagi teha selleks, et kiusamine lõpeks (Olweus, 1996; Haynes et al, 2001; Borg, 1998; Sullivan et al, 2004). Kuna keeldumisoskuste kasutamise juures on oluline osa ka enesekindlusel ning usul, et sooritusega hakkama saadakse (Hopfer & Hecht, 2013), võib eeldada, et isegi kui ohvritel on vajalikud keeldumisoskused käitumisrepertuaaris, ei tähenda see, et nad neid ka reaalses olukorras kasutaksid või usuksid, et nad sellega vajadusel hakkama saaksid (Camodeca & Goossens, 2005).

Teiseks hüpoteesiks püstitati: kiusajad ja ohvrid kasutavad uimastite pakkumise korral kontrollgrupiga võrreldes sagedamini eemaldumise ja vältimise strateegiaid. Hüpootees leidis osaliselt kinnitust. Ohvrid märkisid võrreldes kontrollgrupiga oluliselt sagedamini, et on kasutanud eemaldumise ja vältimise strateegiaid viimase 12 kuu jooksul alkoholi pakkumisest keeldumisel. Nii tubakast kui illegaalsetest uimastitest keeldumisel märkisid ohvrid võrreldes kiusajatega sagedamini, et kasutaksid tõenäoliselt lahkumist. Ka võõra kaasakutsumisest keeldumisel mainisid ohvrid kontrollgrupiga võrreldes oluliselt sagedamini eemaldumist. Sellised tulemused toetavad oletust, et ohvrite enesekindlus keeldumisoskuste kasutamisel või usk keeldumise efektiivsusesse on võrreldes kontrollgrupi ja kiusajatega väiksem, seega eelistavad nad vältida situatsioone, kus peaksid keeldumist kasutama, või neist võimaluse korral lahkuda.

Kiusajate ja kontrollgrupi vahel ei esinenud statistiliselt olulisi erinevusi eemaldumise ega vältimise strateegiate kasutamise sagedusel uimastite pakkumise korral. Samas kasutasid kiusajad kontrollgrupiga võrreldes nii tubaka kui alkoholi pakkumistest keeldumisel vähem sagedaselt põhjendamist, millest võib järeldada, et kiusajate oskused ennast keeldumisel efektiivselt väljendada, on kontrollgrupiga võrreldes puudulikud. Võõra kaasakutsumisel keeldumise korral on kiusajad kontrollgrupiga võrreldes põhjendamist küll sagedamini kasutanud, samas kirjeldasid nad sel puhul sagedamini just vanemate või autoriteetide keeluga põhjendamist ning ka ebatsensuursete väljendite kasutamist. Sellele tuginedes võib oletada, et enesest lähtuvate põhjuste asemel valivad kiusajad keeldumise põhjendamisel pigem teistest lähtuvad põhjused, vältides seeläbi enda tunnete ja soovide sõnastamist. Ka Hussein (2013) leidis, et kiusamiskäitumises osalenutel on keeruline oma emotsioonidel vahet teha ning tunnete põhjuseid teadvustada.

Ilmnes ka et viimase 12 kuu jooksul pakuti kõigile kiusamiskäitumises osalejatele kontrollgrupiga võrreldes oluliselt vähem sagedaselt illegaalseid uimasteid. Samuti oli ohvritele alkoholi pakkumise sagedus viimase 12 kuu jooksul võrreldes kiusajate ja kontrollgrupiga oluliselt väiksem. Suurem osa uimastite pakkumistest tuleb just eakaaslaste ja sõprade poolt ning on leitud, et kiusajatel ning ohvritel on raskusi sõprussuhete loomisel (Haynes et al, 2001; Olweus, 1996).

Veel märkisid ohvrid võrreldes kontrollgrupiga sagedamini, et nad on täiesti kindlad, et nad keelduksid, kui eakaaslane pakuks tubakat või sõber illegaalseid uimasteid. See on paralleelne ohvrite iseloomustusega kirjanduses – et ohvrid on teistest õpilastest ettevaatlikumad ning kardavad uusi situatsioone (Haynie et al, 2001; Olweus, 1996; Holmberg-Kalenius, 2009).

Võrreldes kontrollgrupiga esinesid kiusajate/ohvrite puhul erinevused verbaalse keeldumise kirjeldamisel – kiusajad/ohvrid mainisid nii kiusamisolukorra kui võõraga kaasaminekust keeldumise kirjeldamisel sagedamini verbaalset ja kindlat keeldumist. Kiusajatega võrreldes selgus, et kiusajad/ohvrid märkisid sagedamini põhjendamist tubakast keeldumise korral ning verbaalset, seal all ka kindlat keeldumist kiusamisolukorras. Ohvritega võrreldes selgus, et kiusajad/ohvrid kasutasid otsest keeldumist ja põhjendamist sagedamini alkoholist keeldumisel ning otsest keeldumist ka võõra kaasakutsumise korral keeldumisel.

Seega kirjeldasid kiusajad/ohvrid keeldumisel teiste gruppidega võrreldes suhteliselt sagedamini verbaalseid keeldumisstrateegiaid. Sellest võib järeldada, et sarnaselt ohvritele ei pruugi nende keeldumisoskused olla puudulikud, kuid erinevalt ohvritest võib olla neil keeldumise efektiivsusesse usku – seda kinnitab uimastitest keeldumise kirjeldamisel põhjendamise ja otsest keeldumise sagedasema kasutamise märkimine.

Võõraga kaasaminekul verbaalse keeldumise kirjeldused olid kõigi uuritavate gruppide lõikes sarnased – kõik märkisid, et kasutaksid sagedamini otsest keeldumist ning põhjendades keeldumist. Veel esines kõigi gruppide puhul ühesugune tulemus hüpoteetilisest illegaalsete uimastite pakkumisest keeldumise strateegia eelistusel – nimelt märkisid kõik uuritavad grupid sagedamini, et väldiksid olukorda, kus võidaks illegaalseid uimasteid pakkuda.

Verbaalsete keeldumisoskuste kirjelduste võrdlemisel leiti, et kontrollgrupi õpilased kasutasid otsest keeldumist lisaks võõraga kaasaminekule veel kiusamisolukorras ja tubaka ning alkoholi pakkumise puhul. Põhjendades keeldumist kasutaksid kiusamiskäitumises mitteosalenud veel alkoholi ja tubaka pakkumisel. Seega võib öelda, et kontrollgrupp kasutab kõigis kolmes situatsioonis tõhusaid verbaalseid keeldumisoskusi – nii otsest keeldumist ehk „ei“ ütlemist ning keeldumise põhjendamist alkoholi ja tubaka pakkumisel ning võõraga kaasaminekust keeldumisel ning otsest keeldumist kiusamise korral.

Ohvrid kasutasid verbaalsetest keeldumisoskustest sagedamini otsest keeldumist kõigis kolmes olukorras, lisaks kasutasid nad võõraga kaasaminekust ning hüpoteetilisest alkoholipakkumisest keeldumisel põhjendades keeldumist. Seega kasutavad ka ohvrid erinevates situatsioonides tõhusaid verbaalseid keeldumisoskusi – otsest keeldumist ehk „ei“ ütlemist kirjeldati kiusamise korral ning nii erinevate uimastite pakkumisest kui võõraga kaasaminekust keeldumisel ning põhjendades keeldumist alkoholipakkumisest keeldumisel.

Kiusajate/ohvrite puhul esines kiusamisolukorra kirjeldamisel sagedamini tõhusaid verbaalse keeldumise kirjeldusi, otsest keeldumist ning kindlat (nt: „ära tule minu juurde“, „ei löö mind“) keeldumist. Otsest keeldumist ning põhjendades keeldumist kasutasid nad lisaks võõraga kaasaminekule ka alkoholi ja tubaka pakkumistest keeldumisel. Seega võib

järeldata, et kiusajate/ohvrite verbaalsed keeldumisoskused on tõhusad nii kiusamise korral, võõraga kaasaminekust ning alkoholi ja tubaka pakkumistest keeldumisel.

Kiusajad kirjeldasid verbaalset keeldumist kiusamisolukorras harvemini kui teised uuritavad, võõraga kaasaminekust keeldumise puhul esines neil sagedamini aga mittetõhusaid verbaalseid vastuseid, nimelt kasutasid kiusajad keeldumisel sagedamini ebatsensuurseid väljendeid. Otsest ja põhjendades keeldumist kasutasid kiusajad lisaks võõraga kaasaminekust keeldumisele veel vaid uimastite pakkumisest keeldumisel. Võib järeldata, et kiusajate verbaalsed keeldumisoskused on puudulikud just kiusamisega ning võõraga kaasaminekuga seotud olukordades. Ebatsensuursete väljendite sagedam kasutamine on kooskõlas kirjanduses esineva kiusajate agressiivsusele ning impulsiivsusele kalduva iseloomustusega (Olweus, 1996; Haynie et al, 2001).

Käitumuslikest keeldumisstrateegiatest märkisid kontrollgrupi õpilased vältimise strateegiat vaid eelpooltoodud illegaalsete uimastite pakkumise puhul. Võõraga kaasamineku puhul kirjeldasid nad sagedamini tõhusaid reageerimisviise, sealjuures kõige sagedamini abi otsimist, samas kiusamisolukorra puhul kirjeldasid nad sagedamini just mittetõhusaid reageerimisviise, sagedamini kiusamise ignoreerimist. Sellest lähtuvalt on oluline tõsta õpilaste, eriti kõrvalseisjate teadlikkust kiusamisest ning sellest, kuidas kiusamisolukorras käituda.

Ohvrid kirjeldasid kiusamise puhul sagedamini tõhusaid reageerimisviise (agressioonile mittevastamist, enesekontrolli ja sisekõnet), võõraga kaasaminekust ning hüpoteetilisest tubaka pakkumisest keeldumisel kirjeldasid nad sagedamini eemaldumise strateegia kasutamist. Kuigi tundub, et ohvrite verbaalsetes keeldumisoskustes olulisi puudujääke ei ole, kasutavad nad teatud olukordades (võõraga kaasamineku ning tubaka pakkumise korral) siiski sagedamini eemaldumise strateegiat. See võib olla tingitud ohvrite vähesest eneseusust verbaalse keeldumise sooritusel, mis tuleneb ka kirjanduses kajastuvast madalast enesehinnangust ja ebakindlusest (Olweus, 1996; Haynes et al, 2001; Borg, 1998).

Kiusajad kirjeldasid käitumuslikke strateegiaid vähesel määral nii võõraga kaasamineku kui kiusamisega seotud olukorra kirjeldamisel, kusjuures kiusamise puhul kirjeldasid nad sagedamini mittetõhusaid reageerimisviise ning tõhusaid reageerimisviise ei kirjeldatud kordagi. Veel märkisid kiusajad, et kasutaksid hüpoteetilisest tubakapakkumisest keeldumisel lahkumise strateegiat. Võib järeldata, et kiusajate oskused võõra kaasakutsumise ning kiusamise korral efektiivselt reageerida, on puudulikud.

Sarnaselt kiusajatele ei kirjelda ka kiusajad/ohvrid võõraga kaasamineku ning kiusamise korral tõhusaid reageerimisviise, kuid erinevalt kiusajatest ei esinenud neil ka mittetõhusate

reageerimisviiside kirjeldusi. Käitumuslikest strateegiatest kirjeldasid kiusajad/ohvrid ainult illegaalsete uimastite pakkumisega seotud olukorras, mille puhul kasutasid nad sagedamini nii vältimise kui eemaldumise strateegiat.

Üldistavalt võib öelda, et kiusamiskäitumises osalenute keeldumisoskused on võrreldes kiusamiskäitumises mitteosalenutega puudulikumat, kiusajatel nii verbaalsetes kui käitumuslikes keeldumisoskustes, kiusajatel/ohvritel pigem käitumuslikes, või esineb neil, eriti ohvritel, raskusi nende oskuste kasutamisel. Kuna keeldumisoskused on osa õpilase sotsiaalsest kompetentsusest, on oluline kiusamiskäitumises osalenud õpilaste toetamisel pöörata tähelepanu sotsiaalsete oskuste, sealhulgas ka keeldumisoskuste arendamisele. Sotsiaalsete oskuste ja keeldumisoskuste õpetamise tõhusust kiusamise vähendamisel ning uimastite tarbimise ennetamisel on näidanud erinevad uuringud (Kõiv, 2012; Wynn et al, 2000; Hecht, Graham & Elek, 2006; Herrmann & McWhirter, 1997).

Töö piiranguna võib välja tuua üldistatavuse – kuna valimi moodustasid vaid ühe maakonna koolide õpilased, siis ei saa teha suuri üldistusi ülejäänud Eesti õpilaste kohta. Samuti oli kiusajate/ohvrite arv uurimuse valimis väga väike (~1%), mistõttu tuleb ka selle grupi kohta üldistuste tegemisel olla ettevaatlik.

Kiusamise olukorras keeldumise puhul kirjeldasid õpilased, kuidas on võimalik keelduda või kuidas võib keeldumine kiusamisolukorras toimuda. Seega saab teha järeldusi õpilaste hinnangute kohta, aga mitte nende käitumise kohta reaalses kiusamissituatsioonis.

Veel võib puudusena välja tuua võimaluse ankeedi 4. küsimuse valikuvariante erinevalt tõlgendada. Kuna ankeetküsitlust ette ei loeta, võis iga vastaja neid tõlgendada endale sobivalt – otsest keeldumist võib tõlgendada agressiivse, ähvardava või kehtestavana ning paludes keeldumist võib tõlgendada alandlikkuse või viisakusena. Siinkohal oleks tõenäoliselt aidanud näidete lisamine.

## KOKKUVÕTE

Antud uurimistöö eesmärgiks oli võrrelda kiusamiskäitumises osalevate ja mitteosalevate õpilaste keeldumisoskusi kolmes olukorras: võõraga kaasamineku, kiusamise ning uimastite pakkumise korral.

Uurimuse teostamiseks viidi 2013. aasta novembris ja 2014. aasta veebruaris läbi küsitlus kolmes Saare maakonna koolis. Valim moodustati kahetasandilise klastervalimi meetodikat kasutades. Esimese astme valimi moodustasid 938 5.—12. klassi õpilast vanuses 10—19, poisse oli vastanute hulgas 439 (46,8%) ning tüdrukuid 499 (53,2%). Teises faasis

selgitati välja kiusamiskäitumises osalejad eakaaslaste nimede loendit kasutades ning moodustati tulemuste põhjal grupid ohvrite (61 õpilast, keskmine vanus 14,2), kiusajate (36 õpilast, keskmine vanus 13,6), kiusajate/ohvrite (9 õpilast, keskmine vanus 13,9) ning kiusamiskäitumises mitteosalenute (832 õpilast, keskmine vanus 14,7) grupeerimise kaudu. Uurimismeetodiks oli kvantitatiivne uurimismeetod – ankeetküsitlus. Tulemuste analüüsimiseks kasutati kvantitatiivset sisuanalüüsi, sageduste võrdlemiseks hii-ruut testi ning t-testi kahe sõltumatu grupi keskmiste võrdlemiseks.

Tulemuste analüüsil ilmnisid erinevused uimastite pakkumisel erinevate keeldumisstrateegiade kasutamisel ohvrite ja kontrollgrupi ning ohvrite ja kiusajate võrdluses, kus ohvrid märkisid sagedamini, et on kasutanud alkoholipakkumisest keeldumiseks vältimise ja eemaldumise strateegiaid võrreldes kontrollgrupiga ning et nad kasutaksid tubaka ja illegaalsete uimastite pakkumise korral tõenäolisemalt eemaldumise strateegiat võrreldes kiusajatega. Kiusajate ja kontrollgrupi võrdlusel selgus, et kiusajad kasutasid harvem põhjendamisega keeldumist nii tubaka kui alkoholi pakkumisest keeldumisel.

Õpilaste endi hinnangute tulemustest selgus veel, et oli viimase 12 kuu jooksul kiusamiskäitumises osalevatele õpilastele illegaalseid uimasteid pakutud oluliselt harvem kui kiusamiskäitumises mitteosalevatele õpilastele ning ohvritele oli pakutud alkoholi harvem võrreldes kiusajate ning kiusamiskäitumises mitteosalejatega.

Kiusamise korral keeldumise tulemustest esines oluline erinevus ohvrite ja kiusajate ning ohvrite ja kontrollgrupi võrdluses, kus ohvrid märkisid nii kontrollgrupi kui kiusajatega võrreldes harvem, et kiusamise korral on võimalik öelda „ei“ ning kontrollgrupiga võrreldes sagedamini, et kiusamise korral „ei“ öelda võimalik ei ole.

### **The refusal skills of students who participate in bullying behavior and students who do not participate in bullying behavior in example of Saare county**

The aim of this study was to compare the refusal skills of students who participate in bullying behavior and the students who do not participate in bullying behavior in three situations: a strangers invitation, bullying and drug offers.

In November, 2013 and February, 2014 a survey was carried out in three schools of Saare county. The sample was created by using two-stage cluster sampling. The first stage sample consisted of 938 students in forms 5.—12, aged 10—19, with 439 (46,8%) boys and 499 (53,2%) girls. In the second stage victim (61 students with mean age of 14,2), bully (36 students with mean age of 13,6), bully/victim (9 students with mean age of 13,9) and control (832 students with mean age of 14,7) groups were formed by using the Peer Nomination

Inventory. The method of this study was quantitative research – questionnaire. Quantitative content analysis, Chi-square test and two-sample t-test assuming unequal variances were used to analyze the data.

The main results that emerged were in differences in the use of different refusal strategies on drug offers comparing victims to control group and victims to bullies group, where victims marked more frequently that they have used avoiding and leaving as strategies to refuse offers of alcohol compared to the control group and that they would have used leaving more likely as a strategy to refuse offers of tobacco and illicit drugs compared to bullies. Bullies compared to the control group used explaining less frequently when refusing offers of alcohol and tobacco.

Also, the students who participated in bullying behavior received significantly fewer offers of illicit drugs in the last 12 months when compared to the control group, the victims also received fewer offers of alcohol in the last 12 months compared to both bullies and the control group.

Within the results of refusals in a bullying situation there were significant differences when comparing victims to bullies and the control group. Victims marked significantly less often that it is possible to say „no“ in a bullying situation when compared to both bullies and control group, and more frequently that saying „no“ in a bullying situation is not possible when compared to the control group.

## TÄNUSÖNAD

Autor tänab kõiki koole, kes nõustusid uurimuses osalema, ning õpetajaid, kes ohverdasid osa oma ainetunnist uurimuse läbiviimiseks. Samuti soovib autor tänada küsitlusele vastanud õpilasi ja kõiki abistajaid, kes tööd lugesid ning sellele tagasisidet andsid.

## AUTORSUSE KINNITUS

*Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.*

Allkiri: .....

Kuupäev: .....

## KASUTATUD KIRJANDUS

- Aim, A. (2011). *Kiusamise tähendus ja ärahoidmise võimalused 5—6, 7—8 ja 10—11 aastaste laste hinnangul*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool
- Alberts, J. K., Miller-Rassulo, M. A. & Hecht, M. L. (1991). A Typology of Drug Resistance Strategies. *Journal of Applied Communication Research*, 19(3), 129—151.
- Anderson, S. & Swiatowy, C. (2008). *Bullying Prevention in the Elementary Classroom Using Social Skills*. Publitseerimata magistritöö. Saint Xavier University.
- Borg, M. G. (1998). The Emotional Reactions of School Bullies and their Victims. *Educational Psychology: An International Journal of Experimental Educational Psychology*, 18(4), 433—444.
- Botvin, G. J. & Griffin, K. W. (2014). Life skills training: Preventing substance misuse by enhancing individual and social competence. *New Directions for Youth Development*, 141, 57—65.
- Camodeca, M. & Goossens, F. A. (2005). Children's opinions on effective strategies to cope with bullying: the importance of bullying role and perspective. *Educational Research*, 47(1), 93—105.
- Crothers, L. M. & Kolbert, J. B. (2004). Comparing Middle School Teachers' and Students' Views on Bullying and Anti-Bullying Interventions. *Journal of School Violence*, 3(1), 17—32.
- Davies, L. (s.a.) *Teaching Children Refusal Skills*. Külastatud aadressil <http://www.kellybear.com/TeacherArticles/TeacherTip21.html>.
- Edovald, T. (2005). *Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja programmidest maailmas*. Tallinn.
- Eesti uimastitarbimise vähendamise poliitika valge raamat*. (2014). Tallinn.
- Fox, C. & Boulton, M. (2003). Evaluating the effectiveness of a social skills training (SST) programme for victims of bullying. *Educational Research*, 45(3), 231—247.
- Fox, C. L. & Boulton, M. J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer and teacher perceptions. *British Journal of Educational Psychology*, 75(2), 313—328.

- Garandean, C. F., Poskiparta, E. & Salmivalli, C. (2014). Tackling Acute Cases of School Bullying in the KiVa Anti-Bullying Program: A Comparison of Two Approaches. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42(6), 981–991.
- Haynie, D. L., Nansel, T., Eitel, P., Davis Crump, A., Saylor, K., Yu, K. & Simons-Morton, B. (2001). Bullies, Victims, and Bully/Victims: Distinct Groups of At-Risk Youth. *Journal of Early Adolescence*, 21(1), 29–49.
- Hecht, M. L., Graham, J. W. & Elek, E. (2006). The Drug Resistance Strategies Intervention: Program Effects on Substance Use. *Health Communication*, 20(3), 267–276.
- Herrmann, D. S. & McWhirter, J. J. (1997). Refusal and Resistance Skills for Children and Adolescents: A Selecter Review. *Journal of Counseling & Development*, 75, 177–187.
- Holmberg-Kalenius, T. (2009). *Elu pärast koolikiusamist*. Tallinn: Pegasus.
- Hopfer, S., Hecht, M. L., Lanza, S. T., Tan, X. & Xu, S. (2013). Preadolescent Drug Use Resistance Skill Profiles, Substance Use, and Substance Use Prevention. *The Journal of Primary Prevention*, 34(6), 395–404.
- Hussein, M. H. (2013) The social and emotional skills of bullies, victims, and bully–victims of Egyptian primary school children. *International Journal of Psychology*, 48(5), 910–921.
- Janson, Ö. & Prääts, M. (s.a.) *Uimastite preventisiooniprogramm “Noored Noortele”*.  
Külastatud aadressil <http://www.ut.ee/tervis/opetajatele/uimastiprogramm.html>.
- Kalmus, V. (2015). *Standardiseeritud kontentanalüüs*. Külastatud aadressil <http://samm.ut.ee/kontentanalüüs>.
- Kambek, K. (2013). *Koolivägivald ja selle ennetamine*. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Kline, S.L. & Hennen Floyd, C. (1990). On the Art of Saying No: The Influence of Social Cognitive Development on Messages of Refusal. *Western Journal of Speech Communication*, 54, 454–472.
- Kobin, M., Vorobjov, S., Abel-Ollo, K. & Vals, K. (Toim). (2012). *Uimastite tarvitamine koolinoorte seas: 15–16-aastaste õpilaste legalsete ja illegaalsete narkootikumide kasutamise Eestis*. Tallinn: AS Atlex

- Kulis, S., Marsiglia, F. F., Ayers, S. L., Calderón-Tena, C. & Nuno-Gutiérrez, B. (2011). Gender Differences in Drug Resistance Skills of Youth in Guanajuato, Mexico. *The Journal of Primary Prevention*, 32(2), 113—127.
- Kull, M. & Saat, H. (Koost.) (2004). *Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetus. Õpetajaraamat 7.—9. klassile ja gümnaasiumile*. Tallinn: Kirjastus Ilo.
- Kõiv, K. (1997). Medali kaks poolt ehk ohvrite ja kiusajate kindlaksmääramine nooremas koolieas. Kraav, I. & Kõiv, K. (Toim.), *Lapse probleemid ja probleemid lapsega*. (lk 62—71). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kõiv, K. (2001). Koolikiusamine kui probleem. I. Kraav & K. Kõiv (Toim). *Sotsiaalpedagoogilised probleemid üldhariduskoolis* (lk 131—143). Tartu: OÜ Vali Press trükikoda.
- Kõiv, K. (2006). *Kiusamiskäitumise mitu tahku*. Tartu: OÜ Vali Press trükikoda.
- Kõiv, K. (2010). *Inimeseõpetus/Sissejuhatus*. Külastatud aadressil <http://www.oppekava.ee/index.php/Inimese%C3%B5petus/Sissejuhatus>.
- Kõiv, K. (2012). Social Skills Training as a mean of improving intervention for bullies and victims. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 45, 239—246.
- Kõiv, K., Adamson, R. & Maaste, K. (2003) *Inimeseõpetus: Tööraamat 2. klassile*. Avita.
- Laaniste, A. (2014). *Uimasteid kuritarvitanud ja uimasteid mitte kuritarvitanud noorukite uimastitarbimise kogemused*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool.
- Laherand, M. L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk.
- Loos, K. (2013). *Reaktsioonid kiusamise korral*. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Metoodika "Kiusamisest vabaks!"* (s.a.). Külastatud aadressil <http://kiusamisestvabaks.ee/meist/metoodika-kiusamisest-vabaks>
- Mis on uimastid?* (s.a.) Külastatud aadressil <http://www.narko.ee/mis-on-narko/>
- Nichols, T. R., Birnel, S., Graber, J. A., Brooks-Gunn, J. & Botvin, G. J. (2010). Refusal Skill Ability: An Examination of Adolescent Perceptions of Effectiveness. *Journal of Primary Prevention*, 31(3), 127—137.

Olweus, D. (1996). Bully/Victim Problems at School: Facts and Effective Intervention. *Reclaiming Children and Youth: Journal of Emotional and Behavioral Problems*, 5(1), 15—22.

Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano & P. Slee (Eds.), *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. New York: Routledge, 7-27.

Pettigrew, J., Miller-Day, M., Krieger, J. & Hecht, M. J. (2011). Alcohol and Other Drug Resistance Strategies Employed by Rural Adolescents. *Journal of Applied Communication Research*, 39(2), 103—122.

Põiklik, E. (s.a.) *Uimastiharidus inimeseõpetuses*. Külastatud aadressil [http://www.oppekava.ee/images/4/49/Uimastiharidus\\_inimese%C3%B5petuses.pdf](http://www.oppekava.ee/images/4/49/Uimastiharidus_inimese%C3%B5petuses.pdf).

Sharp, S. & Smith, P. K. (Toim). (2004). *Võitlus koolikiusamisega*. El Paradiso.

Silmere, H. (2005). Selgitused ei mõju. *Haridus*, 1, 23—27.

Sullivan, K., Cleary, M. & Sullivan, G. (2004). *Kiusamine koolis*. Tartu: AS Atlex.

Säre, E. (2011). *Vägivaldse käitumise esinemise kohad ja liigid koolis kolmanda klassi õpilaste hinnangul*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool.

*The right to resist* (s.a.). Külastatud aadressil [http://thecoolspot.gov/right\\_to\\_resist.asp](http://thecoolspot.gov/right_to_resist.asp).

Wynn, S. R., Schulenberg, J., Maggs, J. L. & Zucker, R. A. (2000). Preventing Alcohol Misuse: The Impact of Refusal Skills and Norms. *Psychology of Addictive Behaviors*, 14(1), 36—47.

## LISA 1. Küsimustik õpilaste keeldumisostkuste uurimiseks

Lugupeetud õpilane!

Meil kõigil tuleb ette olukordi, kus keegi pakub meile midagi, mida me vastu võtta ei taha. Sellistes olukordades käitumiseks on erinevaid võimalusi. Milliseid kasutad Sina?

Palun vasta kõigile küsimustele ausalt. Vastamine on anonüümne. Vastuseid kasutatakse ainult teaduslikel eesmärkidel ning neid ei avalikustata.

### 1. Vaata pilte ja mõtle, kuidas nendes olukordades „ei“ öelda.



Kui võõras inimene kutsub mind kaasa, siis ma ütlen kindlalt „Ei!“

Ma ütlen nii: „Ei, \_\_\_\_\_!“

Ma võin võõrale öelda ka nii: „\_\_\_\_\_!“

### 2. Kirjelda lühidalt kahte olukorda, kus Sa ütled võõrale inimesele „ei“:

1. olukord:

---

---

---

2. olukord:

---

---

---

### 3. Mõtle õpilastevahelise kiusamise peale. Kas sellises olukorras on võimalik öelda „ei“?

Jah

Ei

Kirjelda olukorda, kus õpilastevahelises kiusamises on võimalik öelda „ei“:

### 4. Milliseid vastuseid kasutaksid Sa keeldumisel tõenäolisemalt, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega? Tee rist Sulle sobivamate variantide ette.

- Palun ära naera mu üle!
- Ära naera mu üle!
- Palun ära räägi minu kohta kuulujutte!
- Ära räägi minu kohta kuulujutte!
- Palun ära kirjuta minu kohta inetusi!
- Ära kirjuta minu kohta inetusi!
- Palun ära jäta mind mängust välja!
- Ära jäta mind mängust välja!
- Palun ära narrita mind!
- Ära narrita mind!
- Palun ära kirjuta mulle internetis solvavaid kommentaare!
- Ära kirjuta mulle internetis solvavaid kommentaare!
- Palun ära löö mind!
- Ära löö mind!

### 5. Mitmel korral viimase 12 kuu jooksul on Sulle pakutud...

<i>Tee rist igal real Sinu jaoks kõige sobivama vastusevariandi juurde.</i>	mitte ühtegi korda	1 kord	2-3 korda	4-6 korda	7-10 korda	rohkem kui 10 korda
...tubakat?						
...alkoholi?						
...seadusega keelatud narkootilisi aineid?						

### 6. Mitmel korral viimase 12 kuu jooksul oled Sa keeldunud tubakast...

<i>Tee rist igal real Sinu jaoks kõige sobivama vastusevariandi juurde.</i>	mitte kunagi	ühel korral	2-3 korda	4-5 korda	6-10 korda	rohkem kui 10 korda
...öeldes „ei“?						
... öeldes „ei“ ja põhjendades keeldumist?						
...vältides olukordi/inimesi, kus on tegemist tubakaga?						
...eemaldudes ja lahkudes, kui on tegu tubaka pakkumisega?						
...muul viisil? Kuidas?						

### 7. Mitmel korral viimase 12 kuu jooksul oled Sa keeldunud alkoholist...

<i>Tee rist igal real Sinu jaoks kõige sobivama vastusevariandi juurde.</i>	mitte kunagi	ühel korral	2-3 korda	4-5 korda	6-10 korda	rohkem kui 10 korda
...öeldes „ei“?						
... öeldes „ei“ ja põhjendades keeldumist?						
...vältides olukordi/inimesi, kus on tegemist alkoholiga?						
...eemaldudes ja lahkudes, kui on tegu alkoholi pakkumisega?						
...muul viisil? Kuidas?						

### 8. Mitmel korral viimase 12 kuu jooksul oled Sa keeldunud illegaalsetest uimastitest...

<i>Tee rist igal real Sinu jaoks kõige sobivama vastusevariandi juurde.</i>	mitte kunagi	ühel korral	2-3 korda	4-5 korda	6-10 korda	rohkem kui 10 korda
... öeldes „ei“?						
... öeldes „ei“ ja põhjendades keeldumist?						
...vältides olukordi/inimesi, kus on tegemist illegaalsete uimastitega?						
...eemaldudes ja lahkudes, kui on tegu illegaalsete uimastite pakkumisega?						
...muul viisil? Kuidas?						

### 9. Kui Su sõber pakuks sulle peol olles alkoholi, kas sa...

<i>Tee rist igal real Sinu jaoks kõige sobivama vastusevariandi juurde.</i>	kindlasti	tõenäoliselt	tõenäoliselt mitte	kindlasti mitte
...ütleks „ei“ ilma seda põhjendamata?				
...seletaks, miks Sa alkoholist keeldud?				
...väldiks sellesse olukorda sattumist, sest arvad, et seal võidakse alkoholi pakkuda?				
...lahkuks ilma alkoholi vastu võtmata?				

**10. Kui Su sõber pakuks sulle peol olles tubakat, kas sa...**

<i>Tee rist igal real Sinu jaoks kõige sobivama vastusevariandi juurde.</i>	kindlasti	tõenäoliselt	tõenäoliselt mitte	kindlasti mitte
...ütleks „ei“ ilma seda põhjendamata?				
...seletaks, miks Sa tubakast keeldud?				
...väldiks sellesse olukorda sattumist, sest arvad, et seal võidakse tubakat pakkuda?				
...lahkuks ilma tubakat vastu võtmata?				

**11. Kui Su sõber pakuks sulle peol olles illegaalseid uimasteid, kas sa...**

<i>Tee rist igal real Sinu jaoks kõige sobivama vastusevariandi juurde.</i>	kindlasti	tõenäoliselt	tõenäoliselt mitte	kindlasti mitte
...ütleks „ei“ ilma seda põhjendamata?				
...seletaks, miks Sa illegaalsetest uimastitest keeldud?				
...väldiks sellesse olukorda sattumist, sest arvad, et seal võidakse illegaalseid uimasteid pakkuda?				
...lahkuks ilma illegaalseid uimasteid vastu võtmata?				

**12. Oled Sa kindel, et sa ütleks „ei“, kui...**

<i>Tee rist igal real Sinu jaoks kõige sobivama vastusevariandi juurde.</i>	täiesti kindel	kindel	ei ole kindel	üldse mitte kindel
...perekonnaliige pakuks Sulle alkoholi?				
...lähedane sõber pakuks Sulle illegaalseid uimasteid?				
...eakaaslane koolist pakuks Sulle tubakat?				

*Tänan Sind ausate vastuste eest!*

*Küsimuste tekkimisel võid kirjutada:*

*agnes.arge@gmail.com  
Agnes Arge  
Tartu Ülikool  
Haridusteaduste instituut*

LISA 2. Võõraga kaasaminekul keeldumist kirjeldavate mainingute koondtabel.

	Kontrollgrupp		Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
<b><u>I Otsene keeldumine</u></b>								
1.1. Keeldumine: ei soovi, ei taha, ei saa, ei tohi								
1.1.1) ei tule	188	7.7%	8	4.6%	13	12.6%	1	5.3%
1.1.2) ei soovi	197	8.0%	10	5.7%	4	3.9%	0	0.0%
1.1.3) ei taha	119	4.8%	9	5.2%	5	4.9%	2	10.5%
1.1.4) ei saa	55	2.2%	9	5.2%	6	5.8%	3	15.8%
1.1.5) ei tohi	14	0.6%	1	0.6%	1	1.0%	1	5.3%
1.2. Kindel keeldumine	463	18.8%	29	16.7%	15	14.6%	3	15.8%
1.3. Viisakas keeldumine	329	13.4%	30	17.2%	10	9.7%	3	15.8%
<b><u>II Keeldumine koos põhjendusega</u></b>								
2.1. ..., et pole aega	146	5.9%	13	7.5%	8	7.8%	1	5.3%
2.2. ..., et peab kuhugi minema	81	3.3%	1	0.6%	5	4.9%	1	5.3%
2.3. ..., et on muud tegemist, läheb üksi	25	1.0%	4	2.3%	0	0.0%	0	0.0%
2.4. ..., et ei taheta midagi vastu võtta	31	1.3%	4	2.3%	0	0.0%	0	0.0%
2.5. ..., et kodu on lähedal	44	1.8%	1	0.6%	2	1.9%	0	0.0%
2.6. ..., et keegi tuleb järele või ootab	104	4.2%	4	2.3%	4	3.9%	0	0.0%
2.7. ..., et ei vajata abi	91	3.7%	6	3.4%	3	2.9%	0	0.0%
2.7.1) ..., et ei vajata abi ja saadakse ise hakkama	56	2.3%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.7.2) ..., et ei vajata abi ja pakutakse välja alternatiiv	62	2.5%	7	4.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.8. ..., et lapsevanemad või autoriteetid keelavad								
2.8.1) ..., et lapsevanemad keelavad	38	1.5%		0.0%	5	4.9%	1	5.3%
2.8.2) ..., et autoriteetid keelavad	1	0.0%		0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.9. ..., et kutsuja on võõras								
2.9.1) võõras isik	119	4.8%	14	8.0%	8	7.8%	1	5.3%
2.9.2) ..., et ei tule/ei taha tulla võõraga kaasa	97	3.9%	5	2.9%	1	1.0%	0	0.0%
2.9.3) ..., et ei võta võõralt midagi vastu	11	0.4%	1	0.6%	0	0.0%	0	0.0%
2.9.4) ..., et ei tohi võõraga kaasa minna, midagi vastu võtta	40	1.6%	3	1.7%	2	1.9%	0	0.0%
<b><u>III Ähvardamine</u></b>	3	0.1%	0	0.0%	1	1.0%	0	0.0%
<b><u>IV Negatiivne hoiak võõra suhtes</u></b>								
4.1. Negatiivne hoiak võõra suhtes	32	1.3%	2	1.1%	3	2.9%	1	5.3%
4.2. Võõra mitteusaldamine	24	1.0%	3	1.7%	0	0.0%	0	0.0%
4.3. Võõra võimalikud kavatsused	10	0.4%	0	0.0%	0	0.0%	1	5.3%
<b><u>V Olukorra ohtlikkus</u></b>								
5.1. Hirm võõra ees	3	0.1%	1	0.6%	1	1.0%	0	0.0%
5.2. Olukorra ohtlikkus	3	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>VI Tõhusad reageerimisviisid</u></b>								
6.1. Lahkumine	13	0.5%	6	3.4%	2	1.9%	0	0.0%
6.2. Ignoreerimine	11	0.4%	1	0.6%	0	0.0%	0	0.0%
6.3. Huumori või sarkasmi kasutamine	6	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%

6.4. Abi otsimine	16	0.7%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b>VII Mittetõhusad reageerimisviisid</b>								
7.1. Ebatsensuursete väljendite kasutamine	23	0.9%	1	0.6%	4	3.9%	0	0.0%
7.2 Füüsiline agressioon	0	0.0%	1	0.6%	0	0.0%	0	0.0%
<b>VIII Ei ütle ei</b>	2	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b>Summa:</b>	<b>2457</b>	<b>100</b>	<b>174</b>	<b>100</b>	<b>103</b>	<b>100</b>	<b>19</b>	<b>100</b>

LISA 3. Olukorda, kus õpilane ütleb võõrale “ei”, kirjeldavate mainingute koondtabel.

	Kontrollgrupp		Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
<b><u>I Keeldumine</u></b>								
1.1.Otsene keeldumine								
1.1.1) ei soovi, ei taha, ei saa, ei tohi								
<i>a) ei tule</i>	15	0.4%	1	0.4%	0	0.0%	0	0.0%
<i>b) ei soovi</i>	39	1.0%	3	1.1%	1	0.6%	2	5.1%
<i>c) ei taha</i>	46	1.2%	2	0.8%	4	2.6%	2	5.1%
<i>d) ei saa</i>	7	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	1	2.6%
<i>e) ei tohi</i>	4	0.1%	2	0.8%	0	0.0%	0	0.0%
1.1.2) kindel keeldumine	431	11.5%	32	12.3%	22	14.2%	6	15.4%
1.1.3) viisakas keeldumine	99	2.6%	7	2.7%	7	4.5%	1	2.6%
1.1.4) ebaviisakas keeldumine	5	0.1%	1	0.4%	2	1.3%	1	2.6%
1.2.Keeldumine koos põhjendusega								
	4	0.1%						
1.2.1) ..., et pole aega	12	0.3%	1	0.4%	2	1.3%	0	0.0%
1.2.2) ..., et peab kuhugi minema	7	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	1	2.6%
1.2.3) ..., et on muud tegemist, läheb üksi	7	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
1.2.4) ..., et ei taheta midagi vastu võtta	52	1.4%	9	3.4%	6	3.9%	2	5.1%
1.2.5) ..., et kodu on lähedal	14	0.4%	0	0.0%	2	1.3%	0	0.0%
1.2.6) ..., et keegi tuleb järele või ootab	14	0.4%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
1.2.7) ..., et ei vajata abi	14	0.4%	0	0.0%	2	1.3%	0	0.0%
<i>a) ..., et ei vajata abi ja saadakse ise hakkama</i>	4	0.1%	2	0.8%	0	0.0%	0	0.0%
<i>b) ..., et ei vajata abi ja pakutakse välja alternatiiv</i>	9	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
1.2.8) ..., et lapsevanemad või autoriteetid keelavad								
<i>a) ..., et lapsevanemad keelavad</i>	4	0.1%	6	2.3%	0	0.0%	0	0.0%
<i>b) ..., et autoriteetid keelavad</i>	1	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
1.2.9) ..., et kutsuja on võõras								
<i>a) võõras isik</i>	28	0.7%	3	1.1%	1	0.6%	0	0.0%
<i>b) ..., et ei tule/ei taha tulla võõraga kaasa</i>	6	0.2%	0	0.0%	1	0.6%	0	0.0%
<i>c) ..., et ei võta võõralt midagi vastu</i>	11	0.3%	1	0.4%	1	0.6%	0	0.0%
<i>d) ..., et ei tohi võõraga kaasa minna/midagi vastu võtta</i>	6	0.2%	0	0.0%	1	0.6%	0	0.0%
1.3. Negatiivne hoiak võõra suhtes	11	0.3%	3	1.1%	1	0.6%	0	0.0%
1.4. Olukorra ohtlikkus ja kahjulikud tagajärjed enda tervisele	46	1.2%	6	2.3%	2	1.3%	1	2.6%
1.5. Tõhusad reageerimisviisid								
1.5.1) lahkumine/eemaldumine	75	2.0%	4	1.5%	1	0.6%	0	0.0%
1.5.2) ignoreerimine	15	0.4%	0	0.0%	1	0.6%	0	0.0%
1.5.3) abi otsimine	8	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
1.6. Mittetõhusad reageerimisviisid								
1.6.1) ebatsensuursete väljendite kasutamine	6	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
1.6.2) ei oska reageerida	1	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%

1.7. Ei ütleks "ei", inimesed aitavad üksteist	2	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b>II Pakkumine või küsimus</b>								
2.1. Millegi pakkumine:								
2.1.1) pakutakse midagi (täpsustamata)	125	3.3%	8	3.1%	0	0.0%	3	7.7%
2.1.2) pakutakse midagi, mis ei meeldi ning mida ei taheta või ei tohita vastu võtta	17	0.5%	4	1.5%	1	0.6%	1	2.6%
2.1.3) pakutakse midagi (asi, söödav, jook), mille päritolu ei teata	15	0.4%	1	0.4%	0	0.0%	0	0.0%
2.1.4) pakutakse kommi, maiustusi	167	4.5%	16	6.1%	15	9.7%	2	5.1%
2.1.5) pakutakse süüa või juua	67	1.8%	2	0.8%	1	0.6%	0	0.0%
2.1.6) pakutakse reklaame, ajalehti, raamatuid	18	0.5%	1	0.4%	0	0.0%	0	0.0%
2.1.7) pakutakse kahtlast tööd	7	0.2%	1	0.4%	1	0.6%	0	0.0%
2.1.8) pakutakse teenust	22	0.6%	0	0.0%	1	0.6%	0	0.0%
2.1.9) pakutakse raha	9	0.2%	2	0.8%	2	1.3%	0	0.0%
2.1.10) pakutakse abi	5	0.1%	1	0.4%	0	0.0%	0	0.0%
2.1.11) pakutakse müüa midagi	22	0.6%	1	0.4%	1	0.6%	0	0.0%
2.1.12) pakutakse kahtlast ainet või jooki	35	0.9%	0	0.0%	2	1.3%	1	2.6%
2.1.13) pakutakse keelatud aineid	6	0.2%	0	0.0%	1	0.6%	0	0.0%
2.1.14) pakutakse illegaalseid uimasteid	47	1.3%	2	0.8%	2	1.3%	0	0.0%
2.1.15) pakutakse legaalseid uimasteid								
a) alkoholi ja tubakat	10	0.3%	1	0.4%	2	1.3%	0	0.0%
b) tubakat	39	1.0%	3	1.1%	4	2.6%	0	0.0%
c) alkoholi	32	0.9%	2	0.8%	4	2.6%	0	0.0%
2.2. Kaasakutsumine:								
2.2.1) kutsutakse kaasa (täpsustamata)	178	4.7%	11	4.2%	10	6.5%	1	2.6%
2.2.2) kutsutakse enda juurde koju või külla	34	0.9%	2	0.8%	0	0.0%	0	0.0%
2.2.3) kutsutakse sööma	9	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.2.4) kutsutakse jalutama, tahetakse saata	14	0.4%	0	0.0%	0	0.0%	1	2.6%
2.2.5) kutsutakse peole või tantsima	34	0.9%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.2.6) kutsutakse võõrasse kohta	15	0.4%	2	0.8%	1	0.6%	0	0.0%
2.2.7) kutsutakse autosse	134	3.6%	10	3.8%	6	3.9%	1	2.6%
2.2.8) kutsutakse autoga sõitma	19	0.5%	2	0.8%	2	1.3%	0	0.0%
2.2.9) pakutakse küüti, autoga koju või mujale ära viimist	114	3.0%	8	3.1%	2	1.3%	0	0.0%
2.2.10) kutsutakse kaasa midagi vastutasuks pakkudes	31	0.8%	4	1.5%	0	0.0%	0	0.0%
2.3. Ettepanekute või küsimuste esitamine								
2.3.1) küsitakse midagi	15	0.4%	1	0.4%	1	0.6%	0	0.0%
2.3.2) küsitakse isiklike andmeid, telefoninumbrit	26	0.7%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.3.3) tehakse ettepanek kokkusaamiseks	10	0.3%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.3.4) tehakse ettepanek seoses intiimsete teenustega	9	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	1	2.6%
2.3.5) palutakse teenet, abi	22	0.6%	2	0.8%	0	0.0%	0	0.0%
2.3.6) palutakse raha laenata	56	1.5%	3	1.1%	1	0.6%	0	0.0%
2.3.7) palutakse telefoni või muud eset laenata	19	0.5%	3	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
2.3.8) kästakse teha midagi, mida ei taha	13	0.3%	3	1.1%	0	0.0%	1	2.6%

2.3.9) kästakse teha midagi illegaalset	7	0.2%	2	0.8%	1	0.6%	0	0.0%
2.3.10) kästakse endale füüsiliselt haiget teha	6	0.2%	1	0.4%	0	0.0%	0	0.0%
2.3.11) ähvardatakse füüsilise vägivallaga	4	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>III Pakkumise või küsimuse situatsioon</u></b>								
3.1. Avalik	64	1.7%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
3.2. Teel/tänaval	84	2.2%	3	1.1%	0	0.0%	1	2.6%
3.3. Netis/telefoni teel	23	0.6%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
3.4. Üksinda olles	7	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
3.5. Pime aeg	7	0.2%	1	0.4%	1	0.6%	0	0.0%
3.6. Halb ilm	3	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>IV Võõra tegevus</u></b>								
4.1. Auto peatamine	39	1.0%	1	0.4%	0	0.0%	0	0.0%
4.2. Juurdetulemine ja rääkimine	44	1.2%	4	1.5%	0	0.0%	0	0.0%
4.3. Röövimine	4	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.4. Jälitamine ja pealekäimine	11	0.3%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.5. Tagakiusamine	3	0.1%	0	0.0%	1	0.6%	0	0.0%
<b><u>V Võõras isik</u></b>								
5.1. Võõras/tundmatu	960	25.6%	66	25.3%	33	21.3%	9	23.1%
5.2. Tuttav/ameti esindaja	33	0.9%	1	0.4%	1	0.6%	0	0.0%
5.3. Hälbiv käitumine	49	1.3%	1	0.4%	1	0.6%	0	0.0%
<b>VI Pole olnud sellist olukorda</b>	2	0.1%	2	0.8%	0	0.0%	0	0.0%
<b>Summa:</b>	<b>3748</b>	<b>100</b>	<b>261</b>	<b>100</b>	<b>155</b>	<b>100</b>	<b>39</b>	<b>100</b>

LISA 4. Õpilastevahelise kiusamise korral keeldumist kirjeldavate mainingute koondtabel.

	Kontrollgrupp		Ohvrid		Kiusajad		Kiusajad/ohvrid	
	f	%	f	%	f	%	f	%
<b><u>I Keeldumine kiusamise korral</u></b>								
1.1. Otsene keeldumine								
1.1.1) On võimalik öelda „ei“	31	1.9%	2	2.2%	1	1.4%	1	7.7%
1.1.2) Otsene „ei“	172	10.7%	12	13.0%	7	10.1%	1	7.7%
1.1.3) Palun ära kiusa	15	0.9%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
1.2. Kindel keeldumine								
1.2.1) Kindel „ei“	23	1.4%	2	2.2%	0	0.0%	1	7.7%
1.2.2) Keeldumine + lõpeta ära/ei meeldi	23	1.4%	1	1.1%	2	2.9%	1	7.7%
1.2.3) Keeldumine + jäta rahule	3	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
1.2.4) Keeldumine + ei kiusa/ei tohi kiusata	11	0.7%	2	2.2%	0	0.0%	0	0.0%
1.2.5) Keeldumine + kiusamise liigi nimetamine (füüsiline, verbaalne)	16	1.0%	2	2.2%	0	0.0%	1	7.7%
1.3. Kehtestamine (enda eest seismine, kaitsmine)								
1.3.1) Kehtestamine	32	2.0%	2	2.2%	0	0.0%	1	7.7%
1.3.2) Verbaalne vastuhakkamine/valede väidete eitamine	18	1.1%	2	2.2%	0	0.0%	0	0.0%
1.3.3) Survele vastuseisimine	4	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>II Reageerimine kiusamise korral</u></b>								
2.1. Mittetõhusad reageerimisviisid								
2.1.1) Füüsiline vastuagressioon	12	0.7%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.1.2) Ignoreerimine, lahkumine/eemaldumine	39	2.4%	1	1.1%	1	1.4%	0	0.0%
2.2. Tõhusad reageerimisviisid								
2.2.1) Agressioonile mittevastamine	3	0.2%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
2.2.2) Enesekontroll ja sisekõne	11	0.7%	2	2.2%	0	0.0%	0	0.0%
2.2.3) Läbirääkimiste algatamine	12	0.7%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
2.3. Abi otsimine								
	10	0.6%	1	1.1%				
2.3.1) Eakaaslastelt abi otsimine	2	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.3.2) Täiskasvanutelt abi otsimine (õpetaja/lapsevanemad)	10	0.6%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
2.3.3) Politseist abi otsimine	1	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>III Kõrvalseisja sekkumine kiusamise korral</u></b>								
3.1. Kõrvalseisja sekkub kiusamisse								
	9	0.6%	1	1.1%				
3.1.1) Kõrvalseisja sekkub ja ütleb „ei“	16	1.0%	0	0.0%	1	1.4%	0	0.0%
3.1.2) Kõrvalseisja sekkub ja ütleb ei kiusa/ära kiusa/ei tohi	13	0.8%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
3.1.3) Kõrvalseisja sekkub füüsiliselt	2	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
3.1.4) Kõrvalseisja kaitseb ohvrit	4	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
3.2. Enda reaktsioonid kiusamise korral								
3.2.1) Sekkub ise	16	1.0%	1	1.1%	1	1.4%	0	0.0%
3.2.2) Sekkub ise ja ütleb „ei“	10	0.6%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%

3.2.3) Sekkub ise ja ütleb ei kiusa/ära kiusa/ei tohi	17	1.1%	1	1.1%	1	1.4%	0	0.0%
3.2.4) Sekkub ise ja ütleb lõpeta ära	6	0.4%	1	1.1%	2	2.9%	0	0.0%
3.2.5) Kaitseb ise ohvrit	8	0.5%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>IV Kiusamine</u></b>								
	45	2.8%	5	5.4%	0	0.0%	0	0.0%
4.1, Kiusamine algatamine	9	0.6%	1	1.1%	1	1.4%	0	0.0%
4.2. Kiusamise mõiste ja olemus								
4.2.1) Tahtlik agressiivne käitumine	1	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.2.2) Korduvus	1	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.2.3) Kiusamise varjatud iseloom	8	0.5%	0	0.0%	0	0.0%	1	7.7%
4.2.4) Asümmeetria võimusuhetes, võimusuhte muutmine	7	0.4%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<i>a) erinevused kiusaja ja ohvri vahel</i>	8	0.5%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<i>b) kiusaja on suurem:</i>	5	0.3%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<i>c) ohver on väiksem:</i>	7	0.4%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.2.5) Grupiviisiline kiusamine	30	1.9%	1	1.1%	2	2.9%	0	0.0%
4.2.6) Üks kiusab teist	33	2.1%	2	2.2%	2	2.9%	0	0.0%
4.2.7) Kiusaja ja ohvri roll								
<i>a) kiusaja roll</i>	108	6.7%	11	12.0%	8	11.6%	2	15.4%
<i>b) eakaaslane on kiusaja rollis</i>	18	1.1%	2	2.2%	3	4.3%	0	0.0%
<i>c) ohvri roll</i>	142	8.8%	5	5.4%	7	10.1%	0	0.0%
<i>d) eakaaslane on ohvri rollis</i>	15	0.9%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
4.2.8) Kiusamise mõju ohvrile	3	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b>4.3. Kiusamise liigid</b>								
4.3.1) Füüsiline kiusamine:	87	5.4%	5	5.4%	10	14.5%	0	0.0%
4.3.2) Asjade äravõtmine ja peitmine	47	2.9%	4	4.3%	2	2.9%	1	7.7%
4.3.3) Verbaalne kiusamine	104	6.5%	7	7.6%	2	2.9%	1	7.7%
4.3.4) Kaudne kiusamine (ignoreerimine):	3	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.3.5) Küberkiusamine:	8	0.5%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
4.4. Eakaaslaste surve								
4.4.1) Eakaaslaste surve liituda kiusajatega	43	2.7%	1	1.1%	3	4.3%	0	0.0%
4.4.2) Eakaaslaste surve liituda kiusajatega koos kiusamise liigi nimetamisega (füüsiline, asjade äravõtmine, verbaalne, kaudne)	30	1.9%	2	2.2%	1	1.4%	1	7.7%
4.4.3) Tugev surve ja käsk eakaaslaste poolt								
<i>a) sunnitakse midagi vastu tahtmist tegema</i>	31	1.9%	1	1.1%	0	0.0%	1	7.7%
<i>b) sunnitakse midagi alandavat või piinlikku tegema</i>	15	0.9%	0	0.0%	1	1.4%	0	0.0%
<i>c) sunnitakse teiste heaks midagi tegema (kodused tööd)</i>	11	0.7%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
<i>d) kästakse teha midagi ennastkahjustavat</i>	5	0.3%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
<i>e) agressiooniga ähvardamine</i>	12	0.7%	1	1.1%	2	2.9%	0	0.0%
4.5. Hoiak kiusamise suhtes								
4.5.1) Negatiivne hoiak kiusamise suhtes	13	0.8%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.5.2) Neutraalne suhtumine kiusamisse	5	0.3%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%

4.6. Sekkumise või keeldumise tagajärjed								
4.6.1). Kiusamine sageneb								
<i>a) kiusamine sageneb, kui ohver enda eest seisab</i>	5	0.3%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<i>b) ohvri kaitsjat hakatakse ka kiusama</i>	2	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.6.2) Kiusamine kestab edasi	17	1.1%	1	1.1%	0	0.0%	0	0.0%
4.6.3) Kiusamine lõpeb	1	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
4.6.4) Kiusaja karistamine	4	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>V Kiusamise toimumiskoht</u></b>								
5.1. Kool:	6	0.4%	0	0.0%	1	1.4%	0	0.0%
5.2. Järelvalveta koht, kõrvalseisjad puuduvad	9	0.6%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>VI Kiusamiskäitumises osalejad</u></b>								
6.1. Kiusajad								
6.1.1) negatiivne hinnang	2	0.1%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
6.1.2) sugu	5	0.3%	1	1.1%	1	1.4%	0	0.0%
6.1.3) sõber	9	0.6%	0	0.0%	1	1.4%	0	0.0%
6.2. Ohvrid								
6.2.1) sugu	2	0.1%	0	0.0%	1	1.4%	0	0.0%
6.2.2) sõber	4	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
6.3. Kõrvalseisjad								
6.3.1) neutraalne kõrvalseisja	40	2.5%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
6.3.2) kõrvalseisja on ohvri või kiusaja sõber	4	0.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
6.3.3) kõrvalseisja on autoriteetne või vanem isik	8	0.5%	0	0.0%	1	1.4%	0	0.0%
<b><u>VII „Ei“ ütlemise tingimused</u></b>								
7.1. „Ei“ saab öelda, kui on võimu	6	0.4%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
7.2. „Ei“ saab öelda vanem inimene	4	0.2%	0	0.0%	1	1.4%	0	0.0%
7.3. „Ei“ saab öelda, kui kiusamine ei ole veel tõsine	7	0.4%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
7.4. „Ei“ saab öelda, kui on sõpru	3	0.2%	0	0.0%	2	2.9%	0	0.0%
7.5. „Ei“ saab öelda, kui on julgust	10	0.6%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b><u>VIII „EI“ ütlemine ei ole võimalik</u></b>	37	2.3%	1	1.1%	1	1.4%	0	0.0%
<b><u>IX Ei oska kirjeldada/ei tea</u></b>	20	1.2%	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%
<b>Summa:</b>	<b>1608</b>	<b>100</b>	<b>92</b>	<b>100</b>	<b>69</b>	<b>100</b>	<b>13</b>	<b>100</b>

## **Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks**

Mina Agnes Sink

(sünnikuupäev: 21.08.1988)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose Kiusamiskäitumises osalenud ja mitteosalenud õpilaste keeldumisoskused Saare maakonna näitel

mille juhendaja on Kristi Kõiv,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.05.2015